

Fra forsvarsven til scavenianer

CARL ROOS (1884-1962), PROFESSOR I TYSK

AF

PER ØHRGAARD

»Endnu ét: De misforstaar min Stilling, naar De kalder mig »en Forkæmper for tysk Kultur i Danmark«. Jeg er Forkæmper for dansk Kultur i Danmark. Dansk Kultur er som al anden Kultur et Led i europæisk Kultur; min Særopgave er at formidle Tilgang af Værdier fra den tyske.«

Sådan skrev professor i tysk, dr.phil. Carl Roos, den 26. januar 1935 til cand.mag. Arne Rosenhoff, der på foreningen Aldrig mere Krigs vegne havde anmodet ham om at støtte en erklæring stilet til – og vendt mod – de nye magthavere i Tyskland. Roos ville ikke være med og skrev lige før det netop citerede: »Det er muligvis modigt at agitere mod Krig i de store Lande. I Danmark er det ikke modigt, men en overflødig Appel til Fejgheden.«¹

De to udsagn omskriver meget godt Carl Roos' holdning. Roos var kulturkonservativ og forsvarsven, han brød sig meget lidt om Georg Brandes og radikalismen og havde et tragisk-heroisk syn på livet, inspireret bl.a. af Nietzsche (om hvem han også skrev en bog), men måske også af en opvækst og en familiehistorie, som var mere dystert, end det umiddelbart fremgår af hans erindringer. Roos foragtede den moderne humanisme, han holdt sig hellere til Jakob Knudsen og Harald Nielsen, og han beundrede meget i Tyskland, som det så ud efter 1933. Men endelig var Carl Roos nationalt sindet helt fra sin opvækst først i det ved hans fødsel preussiske Haderslev og senere i det Fredericia, hvorfra general Ryes berømte udfald havde fundet sted den 6. juli 1849, og hvor der på kirkegården stod en mindesten for endnu ældre helte (fra sven-

¹ Sml. Carl Roos, *Indhøstningens Tid. Livserindringer Bind 2*, København (Gad) 1961, s. 211 (i det følgende citeret som *II*), hvor henvendelsen nævnes uden ordret gengivelse.

skekrigene) med en indskrift, der begyndte: »Pryd, høje Heltesværd, de kækkes Grav«. ²

Carl Roos blev mag.art. i tysk filologi i 1910 og var ansat på Det Kgl. Bibliotek fra 1910 til 1927. I 1922 blev han dr.phil. på en afhandling om tyske oversættelser af Holbergs komedier, og fra 1927 til 1950 var han professor i tysk sprog og litteratur ved Københavns Universitet. Som litteraturlærer prægede han en generation af især tysk-, men også andre litteraturstuderende, og som skribent blev han især kendt for sine bøger om Goethe og Nietzsche. Han skrev endvidere to bind erindringer og udfoldede et stort essayistisk forfatterskab, der også i form af aviskronikker m.m. nåede brede kredse og nød betydelig anseelse. Han giftede sig i 1917. Der var ingen børn i ægteskabet; Kamma og Carl Roos testamenterede deres formue til Det Kgl. Bibliotek til indkøb af sjældne bøger. ³

1.

Under og efter besættelsen blev Carl Roos angrebet for at være nazist. I sine erindringer nævner Elsa Gress dette sindelag som dokumenteret: »Var professorer dengang udemokratisk højtsvævende individer, var Roos udemokratisk i tredje potens. Hans nazistiske sympatier var kendte. Han forelæste over nazismen som en form for tysk idealisme og holdt taler isprængt »høje flammende heltesværd« og andre fraser af så gribende fornuftblottet art, at det var tydeligt at hans forhold til nazismen var en naiv akademikers, en stuelærds blinde sværmeri for volds- og kraftudfoldelse.« ⁴ Rygtet om Roos havde også nået Thomas Mann, da han i 1949 besøgte Skandinavien og i sin dagbog den 29. maj noterede fra sit københavnsophold om sin succes på universitetet: »Afslutning ved prof. Rose [sic]. Pause på hotellet. Derpå middag i en snæver kreds, improviseret i den gamle skytterrestaurant, chambre séparée. Rektor Hansen, Jespersen far og søn, Yxküll, formanden for P.E.N.-Klubben (engelsktalende), Prof. Rose (problematisk, nazist.) God mad, gode vine, venskabeligt forløb.« ⁵

² Sml. Carl Roos, *Homo Sum*, København (Gyldendal) 1946, s. 23, men i øvrigt erindringerne 1. bind, *Forberedelsens Tid*, København (Gad) 1959.

³ Se om biografien i øvrigt erindringerne samt *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave (Steffen Steffensen).

⁴ Elsa Gress, *Fuglefri og fremmed. Erindringsbilleder*. København (Gyldendal) 1971, s. 153 f. Se mht. heltesværdet ovenfor.

⁵ Thomas Mann, *Tagebücher 1949-50*, hrsg. v. Inge Jens, Frankfurt/M (S. Fischer) 1991, s. 60: »Nachwort von Prof. Rose. Pause im Hotel. Dann Abendessen in kleinem Kreis, improvisiert im alten Schützen-Restaurant, Separatzimmer. Rektor Hansen, Jespersen Vater und Sohn, Yxküll, der Vorsitzende des P.E.N.-Clubs (englisch sprechend), Prof. Rose (bedenklich, Nazi.) Gutes Essen, gute Weine, freundlicher Verlauf.« Det er ikke til

Denne artikel forsøger at gå lidt bag om den her refererede opfattelse. Hovedkilderne er dels Roos' erindringer, udgivet i to bind 1959 og 1961, dels hans papirer, som beror på Det Kongelige Bibliotek.⁶ Samlingen er omfattende, og det har ikke været muligt at gennemgå den hele. Roos' papirer indeholder imidlertid ikke kun hans egne betragtninger, men også breve til ham, avisudklip m.m., som belyser andres syn på ham. Endelig er mødeprotokoller fra Københavns Universitet læst med henblik på kontrol af Roos' egen fremstilling af bestemte sager.⁷

Konsistorium ved Københavns Universitet undersøgte efter befrielsen Carl Roos' forhold og vedtog i november 1945 en irettesættelse, men der rejstes ikke nogen tjenestemandssag mod ham. I 1947 trak det så – uvist af hvilken grund, Roos formoder personligt nid hos kolleger – alligevel op til en, men sagen henlagdes efter en undersøgelse ved tjenstemandsdomstolens auditor.⁸ Carl Roos fortsatte i sit embede til sin

at se, om Mann fik sit indtryk ved at tale med Roos (men så havde stemningen vel været en anden) eller havde hørt om ham i forvejen. »Skytterrestauranten«: Sølyst (?) Rektor Hansen: H.M. Hansen. Jespersen far og søn: Halfdan og Iver; Jespersen og Pio var Manns danske forlag. Yxküll: Baron Edgar von Uexküll, bekendt af Thomas Mann, 1944 arresteret i forbindelse med attentatet mod Hitler, emigreret til Sverige 1947 og Manns ledsager på skandinaviensrejsen. PEN-klubformanden: Kai Friis-Møller (som meget vel kunne være den, der havde sagt til Mann, at Roos var nazist). – I Roos' papirer ligger et udklip fra *Information* for 30.5.1949 med citat fra *Land og Folk* om det pinlige i, at netop Roos havde talt for Thomas Mann. Desuden fra *Information* 28.7.1949, hvor korrespondenten Carl Venning citerer fru Katja Mann for, at Roos skulle have sagt, at besættelsen ikke havde været så slem. Roos berigtiger i et brev til *Information* af 29.7.1949 (ses ikke at være blevet optaget i avisen).

⁶ Carl Roos' efterladte papirer har kat.nr. 2574; kapslerne II.4, 25-28, rummer materiale om besættelsen. Roos har selv i høj grad ordnet papirerne, sandsynligvis i forbindelse med udarbejdelsen af sine erindringer i 1950erne (dagbogsoptegnelse herom 20.3.1953); således er forskelligt vedrørende besættelsen og tiden efter samlet i læg, som Roos selv har skrevet titler på, dels om emner, dels om personer. Korrespondancen er at dømme efter skriften på læggene ordnet af Erik Dal. – Centrale dokumenter er: Kopien af Roos' brev til prof. Johs. Pedersen af 14. august 1944; en redegørelse (med et supplement) udarbejdet til det forhør, der blev holdt over Roos 24. eller 27.9.1947; samt de udaterede (senere) »Tilbageblik og reflexioner«, der omhandler både besættelsen og tiden derefter, og »Forhold til Universitetet fra 1940«, der især handler om dekanvalget i efteråret 1943 samt om kollegers nid i tiden efter befrielsen (omtales alle i denne artikel). – Af dagbøger findes en række mere eller mindre stikordsagtige rejsedagbøger (heri også undertiden stikord til bogplaner) samt et enkelt tykt bind dagbog, der er ført fra 1931 til 1935 og igen fra 1950 til kort før Carl Roos' død. Der er ikke revet sider ud af den; øjensynlig har Roos ikke ført dagbog – eller ikke denne dagbog – i årene 1935-50. – Roos' breve citeres efter gennemslagskopier.

⁷ Københavns Universitet. Humanistisk fakultet [dengang: Filosofisk fakultet], mødereferater 1938-1945 (Rigsarkivet arkivnr. 2709). – Konsistoriums Forhandlingsprotokol 1933-1952 (Rigsarkivet 1203.60).

⁸ Roos gengiver forløbet i *IT* s. 238 ff. Hans fremstilling stemmer helt overens med de i papirerne foreliggende dokumenter. – Af Ditlev Tamm, *Retsopgøret efter besættelsen*, København (Jurist- & Økonomforbundets Forlag) 1984, s. 573 f kan man få indtryk af, at

frivillige afgang i 1950, og han var i 1949 universitetets officielle repræsentant ved fejringen af Goethes 200 års dag i Frankfurt am Main, digterens fødeby.⁹ Roos var en af mange beundret lærer og en skattet forelæser med et stort publikum også efter 1945, og forlagene ophørte ikke med at udgive hans bøger.¹⁰

Carl Roos var fuld af foragt for de angreb, han blev udsat for. I hans erindringer er angriberne ikke nævnt ved navn, f.eks. ikke »en vis kollega«, som ifølge Roos prøvede at samle materiale mod ham blandt hans studerende (*IT* s. 240). Af papirerne – især af et manuskript om hans forhold til universitetet – fremgår med al tydelighed, at Roos' foragt navnlig gælder professor i klassisk filologi Carsten Høeg, og det i så høj grad, at han konsekvent staver ham forkert. Men andre, herunder tyskkollegaen L.L. Hammerich, går heller ikke ram forbi (se nedenfor).¹¹ I erin-

konsistoriums misbilligelse er fra 1947. Men den er fra 1945 og intern, medens undersøgelsen i 1947 ingen følger fik. Konsistoriums protokol noterer 3.12.1947, at ministeriet har forespurgt om, »hvorvidt Sagen ang. Professor Carl Roos' nationale Holdning under Besættelsen kan afsluttes uden Forelæggelse for Tjenestemandsdømstolen, efter at Sagen har været undersøgt af Tjenestemandsdømstolens Auditor. – Konsist. ønsker ikke foretaget noget i Sagen.« (S. 302).

⁹ Se *Københavns Universitets Årbog 1948-53*, København (Universitetet) 1970, s. 28. Om den forudgående dramatik (Roos truede med at gå af, såfremt nogen anden end han skulle repræsentere universitetet ved denne lejlighed) se *IT* s. 242 f; optegnelserne har samme fremstilling; konsistoriums protokol noterer alene under 11. maj 1949, at der er kommet invitation fra Frankfurt am Main: »Det vedtoges at modtage indbydelsen og udsende professor Carl Roos som repræsentant.« (S. 338) Man diskuterer at holde en Goethe-fest i København, men afstår; derimod beslutter man under samme punkt at invitere Thomas Mann. I en lignende sag noterer Roos november 1951 i sin dagbog, at han har haft besøg af kollegaen Hans Kuhn fra Kiel: »Forklarede K. hvorfor jeg ikke modtog indbyd. fra Goethe-Selskabet i Kiel. Kan jeg ikke godtages ved et møde ang. dansk-tyske kulturrelationer (hvad Brandt-Rehberg havde forhindret) vilde jeg ikke gaa ind ad en sidedør. – Han forstod.« Her nævner Roos også Goethe-sagen fra 1949.

¹⁰ Et eksempel på hans anseelse er Harald Engbergs nekrolog i *Politiken* 5.1.1962, som fyldigt omtaler Roos' adfærd under besættelsen, men også nævner hans »indiskutable format som åndsmenneske«, samt at han blandt de humanistiske professorer »var den eneste af stor veltalenhed efter Vilh. Andersen og ved siden af Grønbech.«

¹¹ Et direkte sammenstød mellem Høeg og Roos efter krigen er »Santoro-sagen« fra januar-februar 1946: Roos havde anmodet Filologisk Laboratoriums bibliotekar om at fjerne nogle bøger fra hylderne, herunder Alfred Rosenbergs *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* og en bog af den italienske forfatter Cesare Santoro fra 1937 om Hitlers Tyskland. Høeg skriver skarpt (30.1.1946, ikke noget med »Kære...«), at det er ham, Høeg, der som forstander bestemmer, hvilke bøger der skal være på laboratoriet, og at Santoro i øvrigt blev optaget i samlingen i 1940 på Roos' foranledning og mod Høegs protest! Roos svarer venligt-spydigt (4.2.1946), at han bøjer sig for afgørelsen, minder om, at Santoro-sagen dengang gik til fakultetet, som støttede Roos, og mener så ellers, at et studiebibliotek har pligt til at have bøger, der afspejler forholdene i det land, det drejer sig om. Det gjorde Rosenberg og Santoro dengang, det gør de ikke mere, så derfor... »De omstridte Bøger staar nu i Laboratoriets Bibliotek med Deres og Kollegernes Autoritet ligesom Santoro tidligere stod der med Forretningsudvalgets.«

dringerne nævner Roos heller ikke, hvem der i *Gads Danske Magasin* i 1946 anmeldte hans essaysamling *Homo Sum* og afkrævede ham en klar udtalelse om tidligere og nuværende anskuelser. Roos nøjes med at skrive, at han i sit svar »med fornøjelse tog bladet fra munden. En julegave til mig selv i december 1946.« (Ssteds). Det var dr. phil. Paul Diderichsen, den senere professor i dansk sprog, der var anmelderen; men man aner i Roos' eftersætning om julegaven den lille ekstra selvtilfredshed, som skal dække over noget, der gnaver.¹²

Det der udløste undersøgelsen af Carl Roos' forhold, var en tale, han den 19. februar 1941 holdt i den nazistiske studenterforening National Studenter-Aktion. Roos skriver, at der i det store og hele var tale om et foredrag, der tidligere havde været holdt for tysklærere, og som handlede om det århundredlange kulturelle slægtskab mellem dansk og tysk, men især om i det hele taget at føje sig ind i en tradition. Foredraget hed »Arv og Gæld« og var trykt i essaysamlingen *Virkelighed*, København (Gyldendal) 1940. »Året efter«, står der i erindringerne, »talte jeg om samme emne og efter lignende retningslinjer i en studentsammenlutning, der hed *Akademisk Aktion*. Da imidlertid foreningen var nazistisk, blev min tale udlagt propagandistisk og jeg selv udnævnt til »nazist«.« (*IT* s. 235)¹³

Det er en sandhed med modifikationer. Foredraget eller artiklen »Arv og Gæld« handler i det væsentlige om traditionens betydning for litteraturen, som den kommer til udtryk i citatbrug hos store forfattere. Der står ikke noget specielt om det nye Tyskland i den artikel, og de samtidige litterære eksempler er Alfred Döblin, som Roos affejer, og Ernst Wiechert, der står ham nærmere. Blot til sidst hedder det: »Den der er kommen af godt Folk har Raad til at vedgaa Arv og Gæld. Ogsaa fremmed Arv og Gæld. Ogsaa det er Dansk.« (*Virkelighed*, s. 196). Men som foredraget i National Studenter-Aktion foreligger refereret i det nazistiske dagblad *Fædrelandet* for den 21. februar 1941, handlede det om meget andet. Arv og gæld forekommer rigtignok: »Naar jeg skal tale om dansk Arv og Gæld – fortsatte Professor Roos – vil jeg lægge særlig Vægt paa Gælden, fordi jeg er saa sikker paa Arven.« Roos taler iflg. referatet (som han i anden sammenhæng har betegnet som »vel i

¹² Diderichsens anmeldelse bar titlen »Helsesværd og Rævemoral«, redaktionen sendte den før trykning til Roos, som svarede; hans svar fremkaldte endnu en kort runde med »Afsluttende Spørgsmaal til Professor Carl Roos« og dennes »Replik«, det hele trykt fortløbende i *Gads Danske Magasin*, 40. Aargang, 1946, s. 629-651.

¹³ I erindringerne (*IT* s. 235), men også i optegnelser kalder Roos altid foreningen *Akademisk Aktion*, men det var dens blad, der hed således. Det tyder ikke på nært kendskab.

hovedsagen korrekt«)¹⁴ om den stærke tyske påvirkning af Danmark: Bykultur og håndværk er tysk, Luther og Goethe har været ledestjerner også i Danmark. »Da man i Tyskland fik et Humanitetens Universitet [altså det humboldtske, PØ], fulgte København efter, og da vi fik et *arbejdende* Universitet, der byggede paa Laboratoriernes Resultater, fik vi det gennem Professor Erslev, der havde lært det paa sine Studierejser i Tyskland.« Ja, faktisk er forbindelsen mellem de to lande at ligne ved et kønsforhold: »Hvis nogen føler sig ilde berørt derved [ved den store tyske påvirkning, PØ], da er det kun et Udtryk for det samme Fænomen, som er Aarsagen til, at andre synes om det: det skyldes den Irritation, der er opstaaet ved Friktion mellem to Legemer, og denne Irritation er Kilden til alt Liv!« Før talte man om kræfternes frie spil, nu taler man om organisation. Man skal ikke hjælpe de svage, man skal, som Holberg sagde det om sit forhold til sine bønder, hjælpe de dygtige. »*Og den Omstændighed, at fornuftige Ideer maaske fremsættes af Folk, man ikke kan lide, kan ikke gøre Ideerne ufornuftige.*« [Avisens kursiv, PØ]. »Maaske kunde Tyskland godt anerkende sin Gæld til os lidt mere, men jeg vedstaar min Gæld til Fortidens og Nutidens Tyskland – og derfor ogsaa til Fremtidens.«¹⁵

Så når Roos taler om »lignende retningslinjer«, kan det i princippet være rigtigt, men hans tale synes at være en meget anderledes tekst end essayet i *Virkelighed*. Roos havde i andre sammenhænge op gennem 1930'erne givet udtryk for beundring for det nye styre i Tyskland, ligesom han ikke forsømte mange lejligheder til at markere sin ringeagt for det parlamentariske demokrati. I behersket, men ikke fordækt form fremgår synspunkterne af essays i samlingerne *Germanica* (1938) og den allerede nævnte *Virkelighed* (1940). Mere direkte fremgår de af *Ti Sonetter*, skrevet 1938 og udgivet som privattryk 1940, hvoraf en er anvendt i en nytårstale 1940 til studenter (også i *Virkelighed*). Blandt optegnelserne ligger et par steder referater af eller henvisninger til beskrivelsen af valgkampen i Eatanswill fra Charles Dickens' *Pickwick-Klubben*; hensigten er tydelig nok.

Sådanne holdninger var Carl Roos imidlertid ikke ene om, hvilket han også noterer både i sine erindringer og i sine private optegnel-

¹⁴ Nemlig i sin redegørelse for forholdet til universitetet; se også fakultetets protokol for 1. november 1943 (Fol. 953)

¹⁵ I trebindsværket *Danmark under Besættelsen*, København (Westermann) 1947, skriver Henning Fenger i kapitlet »Nazistisk Propaganda og aandelig Infiltration« – påfaldende kortfattet – om Roos (bd. 2, s. 383). Han angiver at citere fra talen, men citatet er ikke identisk med referatet i *Fædrelandet*. Bl.a. citerer Fenger: »En ny Mand og en ny Idé er nødvendige nu.« I avisen citeres: »En ny Moral og en ny Idé er nødvendig.« Det gør dog en forskel. Om der findes andre referater af Roos' tale end *Fædrelandets*, ved jeg ikke.

ser.¹⁶ Specielt glad er han for at kunne henvise til Winston Churchills bog *Great Contemporaries* fra 1937 med dens berømte og berygtede positive omtale af Adolf Hitler (i papirerne ligger sågar et udklip fra *Frit Danmark* fra 1. juni 1945, der citerer denne omtale). Ligeledes henholder Roos sig (IT s. 226) til R. Nicholson, hvis pjece *Hvorfor England kæmper* udkom på dansk i 1943 (Trods-Alt-Forlag); den rummer en anerkendelse af sider af den nazistiske socialpolitik, som forfatteren mener, at England må lære af.

Den 14. august 1944 skrev Roos et langt brev til sin kollega Johs. Pedersen, professor i semitisk filologi. Årsagen var, at en artikel (om Rilke), som Roos havde skrevet til det svenske tidsskrift *Ord och Bild*, var blevet afvist, fordi man under de foreliggende omstændigheder ikke ville trykke noget af ham. Efter samråd med tidsskriftets danske kontaktperson, dr. phil. Johs. Lehmann, skrev Roos til Johs. Pedersen, der iflg. Lehmann var medlem af en dansk redaktionskomité (hvilket Johs. Pedersen i sit svar til Roos af 19. august 1944 dog ikke kan bekræfte. Se i øvrigt også IT s. 240 ff).

Alt dette så udførligt, fordi brevet til Johs. Pedersen må anses for Carl Roos' »officielle« tilkendegivelse, skrevet som det er endnu under besættelsen og omhyggeligt udarbejdet (i papirerne ligger foruden selve brevkopien to koncepter).¹⁷ I brevet af 14. august 1944 skriver Roos: »Den nytyske [i koncept af 10.8. står: nazistiske] Ideologi, som den var udformet paa Papiret, imødekom Tankegange der havde beskæftiget mig længe. Den praktiske Udformning, saavidt jeg senere paa Turistrejser, kunde iagttage dem [sic], vakte maaske blandede Følelser. Men heller ikke tyske Bekendte, der stod Bevægelsen fjærnt, benægtede dens værdifulde Sider. – Den nazistiske Expansionspolitik, der er et rent tysk Anliggende, kan naturligvis vanskeligt interessere en Udlænding paa sympatisk Maade. – Det er altsaa rigtigt, at jeg ligesom Nicholson har set frugtbare Muligheder i den moderne tyske Ideologi, forsaavidt den vendte sig mod sociale Opgaver. Derimod har jeg aldrig haft Tilknnytning til Nationalsocialismen som politisk Parti. Man har fra dansk Side forsøgt at indfange mig, men forgæves.¹⁸ – Det er ikke udelukket

¹⁶ I denne artikel diskuteres ikke litteratur om 1930'erne eller besættelsen, da der kun forekommer referencer til alment kendte forhold.

¹⁷ I sine optegnelser om sit forhold til universitetet nævner Roos, at han i maj 1945 gav to tidligere studenter, som opsøgte ham og var bekymret for hans sikkerhed, en kopi af brevet; han har altså på det tidspunkt betragtet det som en slags livsforsikring.

¹⁸ Måske tænker Roos her på lrs. Knud Nordentoft. Arne Hardis, *Forræderens dagbog*, København (Lindhardt & Ringhof) 2005, citerer (s. 81) fra Nordentofts dagbog, at denne 31.10.1941 opsøgte Roos – som han ikke i forvejen kendte – og forelagde ham sine planer for organiseringen af dansk kultur på nazistisk grundlag. Roos skal iflg. Norden-

eller usandsynligt, at jeg har udtrykt min Interesse for den nye Ideologi i extreme Vendinger. Modsat Ensidighed provokerer. Men hvad jeg har sagt, agter jeg at staa ved. – Jeg talte i Akademisk Aktion, fordi de unge Mennesker, der syntes at være interesserede i en social Nyorientering, var faa og forkætrede. Alligevel var det maaske en Misforstaaelse af en Solitaire som mig at begive mig ud i en politisk Atmosfære, hvor Ordene opfattes i et andet Perspektiv. Imidlertid, naar jeg lejlighedsvis ser den illegale Presse, synes jeg undertiden at genkende den Tone, som i min Mund engang vakte saa stor Forargelse. Nu vil man det Forsvar som jeg ønskede.«

Carl Roos flytter sig ikke siden fra den position, han her bygger op: Ja, jeg har følt mig tiltrukket af visse sider af nazismen, men det var der mange, der gjorde, herunder også folk, der nu hylde som helte. Den tyske ekspansionspolitik er en anden sag (men at den er et »rent tysk Anliggende«, er en vel dristig påstand anno 1944). Og ja, jeg har sikkert udtrykt mig skarpt, men det er nu engang min art, og jeg har i øvrigt en svaghed for de folk, som andre ikke vil vide af (nutidens Roos'er plejer at sige om sig selv, at de går op imod det »politisk korrekte«). I øvrigt er mine modstandere ikke et hår bedre (den illegale presse). Og ikke mindst: Hvem fik ret? Jeg skrev mod den slappe radikalisme; nu er alle blevet krigeriske og heltemodige!

I Roos' optegnelser fra efterkrigstiden er det de andres hykleri og nedrigthed, der fylder; her mener han ikke længer at have forsvar for egne holdninger behov. Han skrev senere¹⁹ en redegørelse for sit forhold til universitetet, som er helt domineret af angreb på modstanderne: Carsten Høeg, Paul V. Rubow, L. L. Hammerich, Ejnar Thomsen, C. A. Bodelsen m.fl.²⁰ En af hans få støtter synes at have været orientlisten Poul Tuxen, som lejlighedsvis også meddeler ham samtaler eller sladder fra Videnskabernes Selskab, som Roos ikke blev indvalgt i.

toft have sagt: »Jeg ser naturligvis med al Sympati paa enhver Bestræbelse for at nærme Danmark til de nye ændrede Former, der maa komme... Men dette har jo vide Perspektiver – meget vide – jeg maa tænke over det en Uge – jeg lover ikke noget!« Og ugen efter takker Roos nej; Nordentoft: »Han turde ikke og vilde ikke og kunde ikke 'hjælpe os' – meget høfligt – og takkende for Æren. Og han var nu anden Gang ikke til at slaa et Ord af.«

¹⁹ Hvornår kan ikke siges med sikkerhed. Den maskinskrevne version i papirerne er med delvis ny retskrivning (Roos fulgte de små bogstaver, men bibeholdt kunde, skulde, vilde og aa) og formentlig fra 1950'erne, muligvis udarbejdet i forbindelse med erindringerne.

²⁰ I sine trykte erindringer undlader Carl Roos som omtalt at nævne navne. L.L. Hammerich omtaler i sine Roos som »nazisympatisør[...]« (Louis L. Hammerich, *Duo. Clara og Louis Hammerichs erindringer*, København (Wöldike) 1973, s. 357)

2.

Den første offentlige udtalelse af Carl Roos, som ville kunne bruges imod ham, synes at være faldet i et interview med *Ekstrabladet* den 11. november 1935. Her erklærede han, at der nok ikke var meget af den tyske eksillitteratur, der ville overleve, men han var i øvrigt ikke meget venligere ved den, der nu havde medvind. Interviewet gav anledning til, at Hartvig Frisch angreb Roos fra folketingets talerstol den 19. november (se *IT* s. 209 f). Finansloven var til første behandling, men der udspandt sig en almindelig politisk debat, under hvilken Frisch bl.a. sagde, at der var lærefrihed på universiteterne, og at man derfor også måtte tage med i købet, »naar en Professor pludselig docerer nazistiske Lærdomme«, omend det var »væmmeligt«. I erindringerne citerer Roos fra interviewet sin bemærkning om, at Weimarrepublikkens »tøjlesløshed« havde måttet fremkalde en reaktion (*IT* s. 209); men han citerer ikke, at han også sagde: »Dertil kommer, at naar den Litteratur, som er blevet landsforvist var oppositionel og statsfjendtlig, kan man vel ikke fortænke dem, som vil Maalet, i at de ogsaa har villet Midlet og er blevet nødt til at ville det. [...] Det er umuligt at betragte Begivenhederne i Tyskland uden at føle Beundring for den folkelige Kraft, som ytrer sig baade i Evnen til Handling og til Lidelse.«

Hartvig Frischs angreb udløste et svar fra Roos i *Dagens Nyheder* den 23. november 1935. Frisch havde nemlig også sagt, at Roos få år i forvejen havde »lobhudlet« Thomas Mann og nu angreb den landsforviste forfatter. Roos svarede, at han ikke gav sig af med at »lobhudle« nogen, og fortsatte: »Jeg er ikke bekendt med at Mann er fordrevet [hvilket han på dette tidspunkt heller ikke var, PØ]. Selv om imidlertid Landflygtighedens Ulykke ogsaa har ramt denne fremragende Skribent, kloge Tænker og udmærkede Tysker, vilde man dog aldrig kunne regne ham til Fællesklassen: Emigranterne.«

Dette sociale – og politiske – hovmod viser, at Roos' holdning til tyske emigranter, som i 1930'erne søgte arbejde på Københavns Universitet, ikke kunne være velvillig. Den kan delvis forklares med beskæftigelsessituationen, som i forvejen var vanskelig, og sådan forklarer han den selv i erindringerne; og sikkert nok var der blandt emigranterne nogle, som mente, at alene deres tyskkundskaber kunne kvalificere dem. Men et sted noterer Roos om emigranterne, at de er »vraggoods«, som er skyllet i land, og som han ikke ser det som universitetets opgave at tage sig af (brevkoncept af 21. august 1941), heller ikke som studerende.²¹

²¹ Ved forskellige lejligheder behandler det filosofiske fakultet ansøgninger af den nævnte art; Roos er generelt imod dispensationer. F.eks. foreslår han på fakultetetsmødet 22.5.1939, at »Udlændinge af Emigrantkategorien ikke maatte vælge deres

I et temmelig underdanigt interview, som Holger Hjerrild førte med Roos i 1938 i *Gads Danske Magasin*, siger Roos: »Uden at ville nægte, at den tyske Statsorganisation som alt andet menneskeligt har baade positive og negative Sider, saa vil jeg med det Kendskab, jeg har til, hvad der sker, ikke lægge Skjul paa, at jeg nærer den allerstørste Beundring for den stærke Vilje og den maalbevidste Organisationskraft, som denne Stats Ledelse er i Besiddelse af, og det uanset, at jeg vel indser, hvad den koster af Liv og Lykke.«²²

Kort sagt: Om Carl Roos' antidemokratiske indstilling og hans fascination af sider af nazismen i 1930erne kan der ikke herske tvivl. Men som nævnt delte han indstilling og fascination med et ikke ringe antal danskere og andre. At han havde udtalt sig, som han havde, og at han i øvrigt var en i offentligheden kendt person, bidrog naturligvis til at give hans optræden hos de nazistiske studenter en anden opmærksomhed, end den måske ellers ville have fået, og til at se den i logisk forlængelse af Roos' øvrige virksomhed. Altså fremstod han som nazist.

Der er dog også andre vidnesbyrd. I april 1933 skriver Roos i sin dagbog: »Den totale Ændring i den politiske Situation i Tyskland har arbejdet imod alt hvad jeg regnede med.« På det tidspunkt var han formand for »Selskabet af 1916«, en dansk-tysk forening, der var blevet stiftet under Første Verdenskrig som en slags korrektiv til den danske opinions partitagen til fordel for Ententen. Roos var i 1931 efter forfatteren Karl Larsens død blevet formand for Selskabet, der støttedes – også økonomisk – af det tyske gesandtskab. Kort efter Hitlers magtovertagelse benyttede gesandtskabet situationen til at anbefale, at Selskabet aflyste en recitationsaften med den tysk-jødiske skuespillerinde Lily Freud-Marlé. Carl Roos nægtede at aflyste, kom i mindretal i sin bestyrelse, trådte tilbage og inviterede skuespillerinden til sit hjem i stedet for (sml. *IT* s. 142 f; der er ingen modsigelser mellem fremstillingen her og notaterne i dagbogen. I dagbogen for 12. april 1933 skriver Roos, at han ikke lægger vægt på at forsones med en mand (den tyske gesandt Richt-hofen), der har »tilladt sin Presseattaché at kalde min Optræden taktløs«).

Denne sag havde et efterspil, som Roos omtaler i dagbogen 12. april 1933. De tyskstuderendes optræden med et teaterstykke hos foreningen Freunde deutscher Literatur var på vippen, bl.a. fordi en jødisk student Modersmaal til Studiefag«, hvilket for ham at se alene er at videreføre praksis »til Beskyttelse af danske Akademikere«; men hans forslag forkastes (Fol. 673).

²² *Gads Danske Magasin*, 32. Aarg., s. 640-646. Roos henviser også her til Holberg, der ville støtte de dygtige, ikke de svage, og han sympatiserer med »den tyske Eugenic-Bevægelse« (s. 646). Men heller ikke det var Roos som bekendt ene om: »Jeg har besøgt et saadant Institut, og det glædede mig at høre dets Leder sige, at vi paa visse Punkter i Danmark var forud for Tyskland.« (ssteds)

rende nægtede at spille (det ses ikke, hvad udfaldet blev), og en studenterrejse til Greifswald blev ikke til noget. Roos brevvekslede med sin kollega Leopold Magon: 10.4. refererer han sagen og meddeler, at man helst vil blive væk; hvis man alligevel skal komme, må det være et upolitisk møde, uden »Parteilieder«; man vil have fuld forståelse, hvis Greifswald aflyser. Magon svarer 22.4., at der er uenighed i Greifswald; selv ser han gerne københavnernes komme, men hvis De ikke vil, så... Hvorpå Roos 30.4. takker for forståelsen: Altså kommer vi ikke... Magon havde skrevet om mange forkerte opfattelser af det, der foregik i Tyskland, Roos svarer (her oversat af PØ): »Hvad vi ved om Tyskland, ved vi fra den tyske radio og dennes officielle talere, desuden fra ikke-dementerede interviews, som danske aviser har ført med herrer fra det nu regerende parti.« – Hvorfor Roos ændrede syn på det nye tyske styre i løbet af de følgende år, er svært at sige. Muligvis gik det ham som andre borgerlige, der følte sig frastødt af de første måneders SA-terror og beroliget, da SA blev elimineret den 30. juni 1934.

3.

Mere afgørende for vurderingen af Roos er naturligvis hans optræden under besættelsen. I konsistoriums irettesættelse af ham fra efteråret 1945 står, at hans »Udtalelser og Holdning i de første Aar af Besættelsen ved flere Lejligheder har været egnet til at modvirke det nationale Sammenhold.« (Cit. i *IT* s. 239)²³ Men der foreligger ikke meget andet end den famøse tale hos de nazistiske studenter, og hvad det nationale sammenhold angår, var den frase netop en af dem, som fremkaldte Roos' foragt. Det sammenhold var for ham at se et bedrag, skabt af krigens udvikling og især af befrielsestidens eufori.

Carl Roos var medlem af Dansk-Tysk Forening, og han anså det for sin pligt som embedsmand (*IT* s. 232 bruger ordet »værnepligt«) at føl-

²³ Konsistoriums brev er dateret den 27. november 1945 og lyder i sin helhed: »Efter i et Møde at have drøftet det Materiale, der foreligger offentligt tilgængeligt til Bedømmelse af Deres Forhold under Besættelsen, skal Konsistorium overfor Dem udtale, at det er enigt om, at der heri ikke er Grundlag for nogen Tjenestemandssag, men Konsistorium beklager, at Deres Udtalelser og Holdning i de første Besættelsesaar ved flere Lejligheder har været egnede til at modvirke det danske Sammenhold. P.K.V. Jens Nørregaard« (universitetets rektor, som sammen med skrivelsen sendte Roos en håndskreven meddelelse og tilbød ham en samtale; den fandt sted den 30. november og var ifølge Roos venskabelig og nærmest undskyldende fra rektors side). – Konsistoriums forhandlingsprotokol har samme ordlyd (pkt. 5 på mødet 14.11.1945, s. 255). Referatet af pkt. 1-6 er indklæbet, og der er skrevet ud i marginen (fordi den helt præcise ordlyd ikke er kommet med i det oprindelige referat?) Irettesættelsen må have været meget intern; i hvert fald noterer konsistoriums protokol for 3.4.1946, at prof. Albert Olsen har meddelt, at det filosofiske fakultet ønsker en redegørelse for, hvad konsistorium har foretaget sig i Roos-sagen (s. 267).

ge regeringens opfordring til at træde i forbindelse med besættelsesmagten på denne måde. Roos meldte sig ud af foreningen i et brev til dens formand, generaldirektør P. Knutzen, den 28. august 1943 med den udtrykkelige begrundelse, at det seneste tyske ultimatum (der jo medførte regeringens tilbagetræden dagen efter) havde fjernet grundlaget for det samarbejde, der havde eksisteret siden den 9. april 1940. Man kunne anse det for et snedigt taktisk skridt at melde sig ud lige da. Men taktisk snilde er ikke just det, der ellers præger Carl Roos' adfærd. Han mente utvivlsomt, hvad han skrev.

I 1940 fik Roos ved en sammenkomst i det tyske gesandtskab overrakt »en såkaldt Humboldt-medalje« (*IT* s. 232), efter hans eget udsagn uden at han forinden var blevet spurgt, om han ville modtage den, hvilket han kalder »taktløst«. Det »såkaldte« er koketteri; Roos må have vidst, hvad Humboldt-medaljen var for noget, nemlig den tyske stats påskønnelse af udenlandske germanister. I erindringernes sammenhæng kan det se ud, som om denne frokost havde fundet sted i 1941, men det var i 1940 (i papirerne findes et telegram fra den tyske skuespiller Heinrich George, som pr. 28. juni 1940 gratulerer Roos med tildelingen af Humboldt-medaljen, og Roos har på telegrammet noteret, at han har takket den 6. juli). Det kan dog ikke udelukkes, at Roos var uvidende om ceremonien og ville have takket nej, hvis han var blevet spurgt; han brød sig nemlig ikke om at blive »benyttet«. I papirerne findes et udkast til et brev fra oktober 1943, ifølge hvilket Roos leverer medaljen tilbage (nu da overenskomsten af 9. april 1940 ikke mere gælder), men brevet synes ikke at være blevet afsendt. I en senere optegnelse (i oversigten over sit forhold til universitetet) refererer Roos til trusselsbreve efter befrielsen, som bl.a. kræver, at han skiller sig af med medaljen, og han nævner ikke her, at han skulle have gjort det.

Men ét er Carl Roos' almindelige politiske sympatier eller holdninger. Noget andet er, om han udøvede såkaldt unational virksomhed under besættelsen. Når konsistorium ikke gik videre i efteråret 1945, end tilfældet var, skyldtes det utvivlsomt, at man nok mente at kunne kritisere Roos for, hvad han havde sagt, men ikke for at have sagt det i nogens sold. Og man finder ikke i Roos' papirer belæg for, at han skulle have søgt at gøre sine hoser grønne hos dem, der i forvejen gik i den farve, snarest tværtimod. Det kunne skyldes, at han efter krigen havde destrueret materiale; men han kan ikke have konstrueret de ganske mange afslag, der findes i papirerne. Det er allerede fra 1941 afslag på opfordringer til at skrive eller tale i Tyskland, og heroverfor er der kun få tilsagn. Således gæsteforelæste han i Kiel i 1941 og skulle i 1942 have bidraget til et særnummer af et tysk geopolitisk tidsskrift, dette dog på

opfordring af undervisningsministeriets departementschef Frederik Graae; publikationen udkom aldrig.²⁴

En henvendelse fra Valdemar Rørdam 9.5.1942 om at deltage i »Studiekredsen Dansk Samband«, der har adresse hos en direktør Vilh. Krause, ses ikke at være besvaret skriftligt af Roos. Han havde 7.7.1941 modtaget et særnummer af *Akademisk Aktion* med Rørdams herostratisk berømte Ruslands-digt og noterer på bladet: »sendt direkte fra Rørdam«. Kredsen om Krause synes også især at have bestået af danskere med baltiske forbindelser og frem for alt at have været antisovjetisk. Ifølge Rørdams brev arbejdede man på »en Samling, ægttere, mere fordringsløs og mere frugtbar end den, der p.t. regerer dansk offentlig Mening stik mod Statens officielle Holdning.« Roos noterer, at dir. Krause har ringet om samme sag 10.5.1942 og fortsætter: »Tog Afstand fra det »Motto« der prægede Vald. Rørdams Brev til mig af 9. ds. – Jeg svarede Nej.« En prof. Platzhoff inviterer Roos til et seminar med historikere og folkeretseksperter i Weimar i juli 1942, Roos: »Besvaret med Afslag 13/7 42.«²⁵ Svensk-Tyska Litteratursällskapet i Lund (Hugo Odeberg) inviterer til kongres i Weissenfels i oktober 1942, Roos afslår 7.7.1942 invitationen: »Det har ikke været mig behageligt at mit Navn har spillet en større Rolle i Propagandaen end mit saglige Arbejde for Interessen.« 3.8.1942 vil grev Schimmelfmann i Hellebæk have Roos med til at udgive eller skrive i en »Germansk Budstikke«, om hvilken en følgeskrivelse (sendt til flere, det ses ikke hvem) oplyser, at den udkommer med tysk støtte. Tillige står der i skrivelserne: »Artiklerne skulde gerne, forsaavidt Emnet tillader det, fremhæve det germanske Ordensmoment og den germanske skabende og opbyggende Evne.« Roos: »svaret negativt 5/8«. Deutsches Wissenschaftliches Institut Kopenhagen ved prof. Scheel vil 25.8.1942 have Roos til at bidrage til en europæisk videnskabs historie; Roos takker nej og gør det samme til en opfordring fra prof. Weinhandl i Frankfurt am Main.

Man kunne så mene, at alene den omstændighed, at f.eks. »Dansk

²⁴ Se *IT* s. 234. Joachim Lund arbejder på en artikel om dette projekt. Hvad gæsteforelæsningen i Kiel angår, blev det iflg. Roos' optegnelser om sit forhold til universitetet efter 1945 foreholdt ham, at han var taget af sted uden at indhente danske myndigheders tilladelse (altså: samarbejde med besættelsesmagten!) Han svarede dengang efter hukommelsen, at han ikke vidste, at man skulle have en sådan, men fandt bagefter i sine papirer, at han både havde søgt og fået tilladelsen (som også foreligger).

²⁵ Frank-Rutger Hausmann, »*Auch im Krieg schweigen die Musen nicht*«. *Die deutschen wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg*, Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht) 2002, nævner s. 196 (uden citat), at de inviterede danskere af tidsmæssige grunde ikke kunne komme, men at de havde »prinzipiell zugesagt«. Det kan ikke afgøres ud fra Roos' notat. I John T. Lauridsen (red.), *Over strengen – under besættelsen*, der er udkommet efter færdiggørelsen af denne artikel (Gyldendal), skriver Hans Hertel s. 752-771 om Rørdam.

Samband« anså det for naturligt at henvende sig til Roos, belaster ham. Men det fremgår af den liste, han samtidig med invitationen får tilsendt, at denne er tilgået mange andre, bl.a. skibsreder A.P. Møller (som med sin tale i Studenterforeningen i februar 1942 vel også havde gjort sig fortjent til den). Foredrag i kredsen af oberst Halvor Jessen og generalauditør Victor Pürschel (som er medinitiativtager) ses Roos ikke at have deltaget i. – Fra 25.7. 1944 foreligger endelig et brev fra Roos til Statsradiofonisens foredragschef Jens Rosenkjær: »Jeg blev idag ringet op af en Mand der navngav sig som Fr. Waschnitius.« Han ville have et radioforedrag om Nietzsche, og Roos henviste ham til Rosenkjær: »Min Mening hermed var naturligvis, at jeg ikke agter at modtage og besvare en Opfordring fra Statsradiofonien, der bringes mig af en Udlænding.« En håndskreven tilføjelse på brevkopien lyder: »meddelt R. det mundtlig 26.7. Erfarede at F. W. er berettiget til saadanne Henvendelser, da han og Hans Winkler (!) er autoriserede som Ledere af Radioen og berettigede til at disponere uden om d. danske »Ledelse.«²⁶

To lange håndskrevne brevkoncepter – der begge bærer påskriften »kasseret«, men formentlig er blevet fulgt af et regulært brev – fra oktober 1943 til redaktør Morten Kamphøven fra *Jydske Tidende*, som Roos var kommet i forbindelse med under debatten om hans tale i 1941 (se *IT* s. 235), omhandler bl.a. aktionen mod de danske jøder, som vækker Roos' afsky. I konceptet af 4.10.1943 står: »Siden De skrev sidst er de forfærdelige Ting sket. Visse af Kbhs. Gader genlød af Skrig og Skud. Mellem dem, der foretog Razziaen var der dansktalende Personer; de skal have optraadt med den brutaleste Raahed ogsaa af uhøvisk Art. – Et Sted, hvor den jødiske Husfader styrtede død om ramt af et Hjerteslag, hviskede den dansktalende dog til den ikke-jødiske Hustru: Sørg ikke over dette! – Deri har han Ret. De Døde skal man ikke beklage, allermindst nu. – Under Razziaen afhentedes jødiske Damer paa over 90 Aar [tilføjet under linjen: den ældste i den jødiske Stiftelse, der blev rømmet var 102 Aar] og Børn paa 2. De blev bragt ombord paa et ventende Skib ved Langelinje og sejlet bort. Under Indskibningen skal der have udspillet sig saa frygtelige Scener, at det vagthavende danske Politi blev daarligt. – jeg tænker af Væmmelse.«

²⁶ Hans Winkler var tidligere tysk lektor ved Københavns Universitet. Fritz Waschnitius har i de senere år opnået posthum berømmelse i forbindelse med debatten om Ole Wivels og Knud W. Jensens færden under besættelsen. Roos var også her en enspænder og havde intet at gøre med hverken denne eller andre kredse. – 20.3.1957 har han haft besøg af forlagsdirektør Ole Restrup (Gad) med henblik på en udgave af Goethes *Faust* og skriver bl.a., at Restrup har fremhævet hans betydning for en generation af tyskstuderende. »Endvidere (hvad der overraskede mig) haft afgør. betydn. f. Ole Wivel og Heretica-kredsen. – Er det rigtigt? – Jeg kender ikke den kreds.«

I det andet koncept af 16.10.1943 står der bl.a.: »De har Ret i at visse Forudsætninger er gaaet i Brokkassen. Der er intet af det man hører, der byder nogensomhelst Haab eller Trøst. Vi staar nu omtrent, hvor vi vilde have staaet, hvis vi havde forberedt os saa vi kunde have taget d. 9. April paa anden Maade. Vi vilde naturligvis have lidt Nederlag, men vi vilde have reddet Fremtiden – maaske. – Efter det, der er sket, anser jeg alt Forsoningsarbejde efter 9. April (et Forsoningsarbejde, jeg for min Del naturligvis kun har participeret i for Danmarks Skyld,) for en Misforstaaelse og et Fejlgreb. Mit Embede er mig et Problem, dets Byrde er ved at blive mig for tung – andre er i lignende Situation. Radioen har gentagne Gange opfordret mig til Medvirkning, men jeg har svaret Nej. De Repræsentanter for de Fremmede, som dominerer deroppe, fylder alle med Foragt. – Jeg har i tilstrækkelig Grad udsat mig for Misforstaaelser og siger nu Stop.«

4.

Om foredraget i National Studenter-Aktion fortæller Roos' erindringer det ovenfor citerede. Et udkast til brug ved den afhøring, som fandt sted ved tjenestemandsdømstolens auditør den 24. eller 27. september 1947 (fremgår ikke helt klart af Roos' papirer) og som nævnt ikke fik konsekvenser, fortæller mere. Roos har tydeligvis brugt sit tidligere citerede brev til prof. Johs. Pedersen som basis for sin fremstilling, som også har skullet skrives i hast, da han åbenbart ikke havde fået noget langt varsel om afhøringen. I redegørelsen skriver han bl.a., at han er blevet kaldt pronazistisk: »Saaledes har man benyttet en humoristisk mnemoteknisk anvisning til at huske de tyske bjergkæders form i en forelæsning fra før besættelsen.«²⁷ Artiklen »Den blege Spiril«, som blev trykt i *Nordisk Revue* i august 1940, »var udelukkende og alene et indlæg mod forsvarsnihilismen uden bagtanke af nogen art.« Men »mindre uforstaaeligt er det maaske, at man udlagde det, at jeg i foråret 1941 talte i *Akademisk Aktion*, som udtryk for partipolitisk tilslutning.« Roos anfø-

²⁷ Prof. Mogens Brøndsted, som havde studeret hos Roos, fortalte mig, at Roos havde vist, at de tyske bjergkæder dannede form af et hagekors. (Se også Tamm, *Retsopgøret efter besættelsen*, s. 573). I en samtale med Brøndsted kort før hans død i maj 2006 nævnte jeg, at jeg havde fundet den citerede passus hos Roos. Brøndsted erindrede ikke, at de studerende havde opfattet det sagte humoristisk. Rektor Henrik Hertig, der også studerede hos Roos, var i en telefonsamtale 27.6.2006 af samme opfattelse som Brøndsted. Henrik Hertig oplyste i øvrigt, at han og en medstuderende demonstrativt havde forladt Roos' forelæsning den 9. april 1940, fordi Roos kun havde kommenteret besættelsen med (på tysk) at sige, at i tunge tider hjalp kun ét: »Arbejde!« De to studerende var ikke blevet fulgt af andre. – Selve Roos' redegørelse foreligger i en senere afskrift, hvilket ses af retskrivningen, medens supplementet af 29.9.1947 foreligger i gennemslag (der imidlertid er streget lodret igennem med blå blyant; ikke afsendt?)

rer, at han ikke vidste noget om foreningen udover, at den var ugleset; men han havde altid haft en svaghed for de udstødte. »Imidlertid var det vistnok mindre velovervejet af en solitaire som jeg [sic], at begive mig ud i en ukendt atmosfære, der viste sig at være politisk, og hvor ordene derfor uvilkaarligt bliver opfattet i forandret perspektiv. [...] Det var angst for fædrelandets fremtid, der før besættelsen lagde mig skarpe ord i munden; jeg vilde bidrage mit til at vække nationen. Det var efter den 9. april brændende fortvivelse, der drev mig til at fortsætte. Det var endelig en smertelig erkendelse af at have grebet fejl, ikke i hensigt og tanke, men i udtryk, der fik mig til at tie.« – I et supplement til redegørelsen hedder det: »Uden mit Vidende var Foredraget blevet refereret. Da det saaledes var kommen ud til Offentligheden, mente jeg ikke at kunne nægte Foreningen, der anmodede derom, at gentage Referatet [som Tillæg til *Akademisk Aktion*, marts 1941, PØ]²⁸. Derimod afviste jeg tyske Henvendelser derom, saaledes den tyske Gesandts. Da Referatet senere blev benyttet i et tysk Tidsskrift af en anset tysk Videnskabsmand [dvs. prof. Scheel, lederen af Deutsches Wissenschaftliches Institut i København, PØ], benyttede jeg Anledningen til en Kommentar (Berl. Aften 10.12 41). Af denne Kommentar [...] fremgaar, at jeg tager Forbehold overfor Referatet og fralægger mig at have sagt noget-somhelst sensationelt.«²⁹

Så selvkritisk og ydmyg var Carl Roos ikke altid. I »Tilbageblik og

²⁸ Dette meddeles i bladets martsnummer (1. årgang nr. 6). I Det Kgl. Biblioteks eksemplar af bladet er særtrykket med overskriften »En Universitetslærer siger sin Mening« indbundet mellem nr. 8, maj 1941, og rusnummeret samme år. Bortset fra en enkelt rubrikoverskrift er teksten i tillægget identisk med *Fædrelandets* referat af 21. februar 1941. – I rusnummeret 1941 bringes der udtalelser af Bent Holstein, Mogens Mackeprang m.fl. og også af Roos. Hans hedder: »Vilje til Virkelighed«: »Der er mange Slags Studenter til, og det er godt saaledes. Livet faar rigere Muligheder, jo mere mangfoldigt det er. Alligevel kan man ønske alle Studenter det samme: Viljen til Virkelighed. – Virkeligheden er mangelund. Den ytrer sig baade som Højtid og som Katastrofe. Hyppigst ytrer den sig som Dagligdag. – Der er altid Brug for Ungdom, og altid mest for den dygtige. I vor Tid er ikke blot det politiske Liv, det nationale og sociale taget op til Revision fra Roden af, men ogsaa selve Grundlaget for den hvide Races Kultur. Derfor er der mere Brug for dygtig Ungdom end nogensinde før. Strenge Tider fremelsker to Egenskaber: Fejghed og Mod. Jeg ønsker de nye Studenter Styrke til at vælge Modet. – Fejgheden snadrer som en Gaas for at skjule sine Tanker. Modet til Virkeligheden bygger ganske stille fra Dagligdagen »op til Skyerne en Bro«.« Om dette bidrag sagde selv Carsten Høeg i fakultetsmødet 1.11.1943, at det »var i og for sig af meget almen Art og kunde have staaet hvorsomhelst, men Bladets Holdning var tydelig nok; [...]« (fil. fak. mødeprotokol Fol. 952).

²⁹ Kommentaren stod ikke i aftenavisen, men i Berlingske Tidende, se IT s. 235 ff. Roos nævner, at prof. Scheel har citeret ham for, at »vor Kulturbasis er tysk«, men det han havde sagt var: »Hvis dansk Kulturbasis skal søges udenfor Landet selv, er den at finde i Tyskland og intet andet Sted. Denne Kendsgerning staar urokkelig fast og kan

redegørelse« (i papirerne), som hævdes at være en »tro afskrift af manuskript fra besættelsestiden, vistnok fra dens første halvdel«,³⁰ er tonen mere trodsig. Om foredraget hedder det her: »Jeg sagde ikke andet end havd [sic] jeg har sagt baade før og siden og stadig vil sige og mene. [...] Uvant med offentlig optræden forsømte jeg at tage forbehold eller nedlægge forbud mod referat. Følgen var at det nazistiske *Fædrelandet*, et dagblad, bragte et udførligt referat som yderlige [sic] blev uddelt i særttryk. Saaledes opstod i visse kredse den mening, at jeg var medarbejder ved bladet, som jeg ikke har haft nogen forbindelse med, og saaledes blev jeg etiketteret som »nazist«.« Sådanne beskyldninger havde Roos ifølge eget udsagn været »prædisponeret« for siden sin nytårstale 1940 (trykt i *Virkelighed*), som var et angreb på demokratisk slaphed: »I virkeligheden havde jeg ikke sagt andet end hvad alle fornuftige mennesker tænkte om det korrumperede »demokrati«, der red landet som en mare.«

Bekymringen for fædrelandets skæbne ytrede sig i lejlighedsvis skarpe ytringer i offentligheden. I januar 1940 tog Roos således i et indlæg i *Berlingske Aftenavis* (9.1.1940) til orde mod forfatteren Oluf Bang, der havde refereret en engelsk film (*The Four Feathers*) om en officer, der blev udstødt, fordi han ikke ville gå i krig, og som havde vist sympati med officeren. (Men i *Nationaltidende* for 28.11.1940 ytrer Roos sympati for en officer, der har erklæret, at han ikke vil røre en finger for Stau-nings Danmark: Roos spørger spydigt, om officeren da overhovedet havde fået lov, hvis han havde villet). Carl Roos var som nævnt ovenfor og påpeget af mange tiltrukket af det heroiske. Han foranstaltede ikke for ingenting en (estimeret) udgave af Hans Egede Schacks roman *Phantasterne* fra 1858, for han så det som sin opgave at gøre op med fantasteriet og at henlede opmærksomheden på »virkeligheden« – deraf også titlen på essaysamlingen fra 1940, hvis første afsnit, nytårstalen i Studenterforeningen, anslår samme strenge:

Roos har overværet »et Ungdomsmøde i fremmed Land«, man kan nemt gætte hvilket, og her var der en anderledes energi og rankhed over det hele end »den gudhengivne Konstatering af en national Normaltilstand, hvis Navn er Slaphed [...]« (*Virkelighed*, s. 9). Ofte vendte

ikke bestrides.« En liden forskel måske, men i situationen dog ikke ganske uden betydning. Mere væsentligt er dog nok, at Roos i det hele taget ønsker at lægge afstand til prof. Scheel (som var tysk slesviger, hvad der også kan have spillet ind).

³⁰ Med blyant er dog (med Roos' håndskrift) tilføjet »1943?«, og teksten er formentlig både afskrift og videreskrift; i hvert fald omtales senere i teksten forhold fra tiden efter 1945. S. 3 står øverst »Tilbageblik 194?«, fra s. 4 hedder sideoverskrifterne »Reflexioner 194?«

han siden i sine optegnelser tilbage til et interview, statsminister Stauning havde givet ved nytåret 1940 (*Politiken* 1.1.1940, også Staunings nytårstale ref. i samme blad dagen efter), og i hvilket statsministeren ytrede stor pessimisme med hensyn til verdens gang. Roos læste det som indrømmelsen af en fejlslagen politik. Fantasteri var for Roos pacifismen og radikalismen – virkeligheden var magtforholdene, herkomsten, blodet og jorden.

I den korte artikel »Den blege Spiril« i *Nordisk Revue* i august 1940 skrev Roos bl.a.: »Hvad er Frisind? Frisind er ingen Mening at have, undtagen den at dette er allerhøjeste Kultur. Frisind gør ingen Støj; det kryber sagte smilende paa Bugen som en Slange og lammer Troen, thi den *staar* op; det forgifter Viljen, thi den har rank Ryg; det stikker Tapperheden i Hælen, thi den ser paa Snigmorderen med *Foragt*.« (S. 9). Frisindets gud hedder ifølge Carl Roos »*Sentimentalitet*«, men: »Liv vil Liv og ikke sentimentale Løgne. Kraft synes ikke, det er Synd, at spænde Musklerne. Kraft vil Byrde. Frisindets Lære lyder: Hjælp alle andre, saa hjælper alle andre dig. Livets Lære er: Hjælp dig selv, saa hjælper dig Gud! – Vi fra den gamle Tid, da det Ord stod ved Magt, lytter efter Echo deraf. Undertiden hører vi det – med Lyst. Vi ønsker den Ungdom tillykke, der endelig engang efter de mange Aar af Fraser paany faar det dyreste af alt lagt paa sine Skuldre: *Virkeligheden*.« (S. 10).

Man kan – måske især i dag, hvor en ny heroisme har bredt sig – være tilbøjelig til at glemme, at den nationalkonservative, forsvarsvirige modstand mod Stauning-Munch-regeringen i 1930erne ofte indbefattede en afvisning af det parlamentariske styre i det hele taget. Det gjaldt også *Nordisk Revue*, som udkom i 1940/41³¹ og frem for alt støttede Finland mod Sovjetunionens angreb, men tillige indeholdt ledende artikler, der ikke særlig skjult opfordrede til statskup. Man appellerede til kongen, bedyrede at det hele skulle foregå inden for forfatningens rammer, men sigtede utvivlsomt på et initiativ à la påskekrisen 1920.³² Det samme projekt forfulgtes som bekendt af Højgaard-kredsen, som den upolitiske Carl Roos (i modsætning til flere kolleger) ikke havde tilknytning til. Var det projekt lykkedes, havde Danmark fået en Vichy-

³¹ *Nordisk Revue* blev redigeret af A.P.Hansen, Bent Sally og Eigil Steinmetz.

³² I en usigneret (leder-)artikel, »Vor Front«, i samme nr. af *Nordisk Revue*, hvor Roos' artikel står, hedder det bl.a.: »Det, der undergravede Frankrig indefra, oplevedes ogsaa andre Steder; – herhjemme mødte vi det som en statssubveneret [sic] »Hvad-kan-det-nytte-Politik« og som en radikal-kommunistisk Jazzmentalitet [... »Rom-Berlin-Aksen« er iflg. bladet fremtiden...] Nye Ideer, ny Aktivitet, nye Mænd er Nøglen til en fortsat Eksistens for Danmark.« (S. 20-22). Som kuriosum kan nævnes, at dr.phil. Vilh. la Cour, senere bl.a. redaktør af *Danmark under Besættelsen*, bidrog til samme tidsskrift, i samme ånd.

regering, og man kan spekulere på, hvordan vi *så* i dag havde set tilbage på besættelsestiden. Det er næppe for meget sagt, at besættelsen reddede mange borgerlige fra at blive (endnu mere) fascistiske, ligesom det tyske angreb på Sovjetunionen året efter hentede kommunisterne tilbage til nationen – og omvendt lettede tilværelsen for de egentlige nazisympatisører, der havde haft deres egne kvaler med Hitler-Stalin-pagten.

Ikke helt få af 30rnes antiparlamentarikere på højrefløjen blev – eller forblev – agtede samfundsborgere. Når Carl Roos fik det sværere end mange andre, skyldtes det måske især, at han ikke skiftede tone, men blev tavs, men sikkert også, at tysk ikke kun var hans inklination, men tillige hans fag, og at han derfor så at sige naturligt blev sat i forbindelse med Tyskland. Desto mere bemærkelsesværdigt er det, at han ikke indlod sig mere med besættelsesmagten, end tilfældet var. I sin redegørelse for forholdet til universitetet skriver Roos, at han i en samtale med universitetets rektor om hans »nazisme« havde svaret, »at nazist kunde man være i Tyskland; her i landet var det et tomt skældsord; [...]«. Anderledes sagt: Roos insisterer på at have ret til sine anskuelser *som dansker* uden at blive sat i forbindelse med den tyske nazisme.

Højrefløjens dilemma – at Stauning-Munch-linjen havde tabt, men at det skyldtes, at det regime, man skjult eller åbenlyst havde beundret, nu var blevet besættelsesmagt i landet – afspejler sig i talen om »virkeligheden«. For hvad mener Roos overhovedet med det ord? Han spiller det ud mod fantastieret, men hvordan forestiller han sig, at ungdommen skal tage den nye lyksalige byrde på sig? Ved at opruste – men for hvem og mod hvem? Ved at bide tænderne sammen, til kæben knuses? Ved at gå til modstand mod besættelsesmagten? Modstanden fik Roos aldrig noget til overs for; til gengæld reviderede han sit syn på »virkeligheden« og på politikerne. Herom senere.

5.

En, der som Roos var optaget af ungdommens situation, var kirkehistorikeren Hal Koch, som rigtignok drog en helt anden konsekvens. Han havde forbindelse med Carl Roos i foråret 1940, men den omfattede ikke Roos' politiske sympatier og holdt derfor også hurtigt op. Roos havde haft Hal og Bodil Koch til middag og også været på genbesøg, og fra det tidlige forår 1940 daterer et kort fra Hal Koch, der takker for den ovenfor nævnte nytårstale, men skriver: »Jeg er ikke enig med Dem i Deres Syn paa de skabende Kræfter i Nazismen – for saa vidt mere pessimistisk.« (nemlig mht. grøde blandt ungdommen).

Uenigheden fik hurtigt et mere direkte udtryk. Få dage efter besæt-

telsen, den 13. april 1940, skriver Hal Koch et langt brev til Roos og gør op med alt hans væsen med udgangspunkt i dels en artikel af Roos om Brorson (som Koch aldrig havde fået sagt tak for, fordi dens tendens forekom ham »i højeste Grad uklar«), dels to kronikker i *Nationaltidsende* med fællestitlen »Folkets Røst i Salmebogen« (optrykt i *Virkelighed*, 1940, s. 112-126), hvis tendens iflg. Koch desværre er ganske klar. Hal Koch angriber Roos for at ville sekularisere salmebogen, gøre Kingos, Brorsons, Grundtvigs salmer til udtryk for menneskets tro på sig selv i stedet for troen på Gud, eller med andre ord: Roos fortolker salmerne »heroisk«.

I forhold til andet, Carl Roos havde skrevet, er disse salmekronikker egentlig ret skikkelige, men ikke for Hal Koch: »De har aabenlyst gjort Dem til Talsmand for den Menneskeopfattelse, som i Øjeblikket kommer til os fra det Land, som har undervunget os, berøvet os vor Frihed. Naar Artiklerne fremkommer i disse Dage, har De for enhver, der forstaar at læse, stillet Dem Side om Side med den fremmede Aand, som Syd fra kan ventes at ville trænge frem og nedtrumle [sic] alt Dansk og al Kristendom. Jeg ved, at De ser anderledes paa det; jeg tvivler intet Øjeblik paa, at De netop skriver ud af den dybeste Kærlighed til vort Land og vort Folk, men jeg har det Ønske at tale rent ud, for at De maa forstaa, hvilke Tanker og Følelser Deres Ord vækker hos mig.«

Hal Koch går derefter i rette med Roos' udlægning af bestemte salmesteder (»Misbrug af den danske Kirkes hellige Salmeskat«). Han anerkender Roos ret til »at bekende Dem til den tyske Dyrkelse af det heroiske Menneske (jeg maa dog bemærke, at jeg finder Tidspunktet til at propagandere for denne Tro synderlig uheldigt valgt).« – Koch lægger ikke fingrene imellem, han »stævner« Roos for sandhedens domstol, som også er Guds. Og så kommer det punkt, der gør, at Koch overhovedet vil befatte sig med Roos: Virkeligheden. Hal Koch mener, at tiden desværre arbejder for Roos og hans lige: »Fremtiden tilhører vel Dem.« – med mindre Vorherre sender »Krigens forfærdende Barmhjertighed over os.«

Mod slutningen af brevet skriver Hal Koch: »De vil have bemærket, at jeg over dette Brev skrev: »Kære Professor Roos«. Maaske undrer det Dem, men det er vel betænkt, thi »kær« er De blevet mig, saaledes som De er kommet mig imøde, men des større er min Sorg og Forfærdelse, og jeg forstaar nu, at vort Møde blev flygtigt og kort.«

Carl Roos har forsynet flere steder i brevet med understregninger og udråbstegn i marginen, formentlig allerede ved læsningen, for han sendte Koch to breve, et ganske kort med varsel om et længere, og så et langt af 18. april 1940, hvor han giver råd for usødet.³³ Mht. at »ned-

tromle alt dansk«: »Hertil svarer jeg, at det, jeg kalder Dansk, og som jeg er født og opdraget til at elske og ære, ikke er det, det herskende Pjaltedemokrati kalder Dansk. [...] Disse Folk er bleven Ydmygelsens Kilde i Kraft af deres jammerlige Middelmaadighed og fejge Fornægtelse af Virkeligheden; [...]« Roos tror ikke på 'krigens forfærdende barmhjertighed' (Koch): »Derimod tror jeg paa en haard og hensynsløs Vilje, der med langt Sigt sætter et nyt Maal for Opdragelse af det forførte danske Folk. – At de totalitære Stater i den Henseende har givet et Forbillede, der synes mig ligesaa beundringsværdigt, som de vestlige »Demokratiers« Forbillede synes mig en Advarsel, skjuler jeg ikke.« – hvorpå Roos fortsætter diskussionen om udlægningen af salmerne.

Dette udløste så et brev fra Hal Koch af 5. maj 1940 – som Roos har forsynet med en blyantsnotits: »ikke besvaret«. – Koch begynder med at anholde, at Roos den 18. april havde svaret ham »af Respekt for Deres gode Blod« (Roos), mens Koch havde foretrukket, »at De havde svaret mig af Respekt for Sandheden.« Derpå uddyber han, hvad han mente med krigens barmhjertighed: »Jeg haaber, at der endnu er en Fremtid for Danmark som selvstændigt Land. Og jeg tror, at det blev lettere for os at komme i det rette Forhold til Virkeligheden, om vi ogsaa oplevede noget af Krigens Forfærdelse. [...] og jeg tror, at vi trænger til større Ofre end at savne Automobiler og Tobak.« – »Ogsaa jeg haaber paa en ny folkelig Opdragelse. De tror, at Vejen er vist af Tyskland. Jeg tror det ikke. Men een Ting maa De vide, at det er en meget farlig Ting i disse Tider at ville leve paa tysk Import. At De derfor ikke er mindre national, har jeg altid vidst og iøvrigt skrevet. Jeg tror, at den Opdragelse, der gives i Tyskland, er Djævelens Gerninger, og at den med indre Nødvendighed har drevet Europa ud i det, vi nu lever i.«

Hal Kochs videre virke i den offentlige debat tegner sig endelig klart i brevs afsluttende afsnit: »De raser over Pjaltedemagogiet [sic]. Jeg giver Dem Ret i, at de ledende Mænd i den sidste Generation har været lidet i Forbindelse med Virkeligheden. Men naar De finder det rigtigt at kalde dem Krøblinge, *Forrædere* og Vindbeutler, melder jeg Pas. Der er jo ogsaa dem, der synes, at naar vi engang har Tyskerne ude af Landet, er Tiden inde til en Rigsret over Stauning og Munch. Det er jo ogsaa det nemmeste at søge Fejlen hos andre og at begynde med at lære Folket, at der er en Syndebuk, som man kan læsse alt paa. I Tyskland

³³ Jes Fabricius Møller, der arbejder på et værk om Hal Koch, takkes for henvisningen til Roos' brev. Der ses ikke at være kopi af det i Roos' arkiv. Her citeres med venlig tilladelse fra prof., dr.theol. Jakob Balling. – Hans Hertel citerer fra brevsvekslingen i sin artikel »Besættelsens litteratur – litteraturens besættelse. Et forskningsprojekt og et livsprojekt«, in: *Kritik* 145, 2000, s. 51-72 (cit. s. 51 ff).

havde de jo Jøderne, om hvem Hitler saa smagfuldt skal have sagt, at hvis man ikke havde haft dem, maatte man have opfundet dem. Her har vi heldigvis andre. Skal den nye Rejsning af Danmark begynde der, hvor man vender sig i Forbitrelse mod Fortidens Mænd, der utvivlsomt har handlet ærligt og i hvert Fald ganske aabent, gaar jeg, inden Legen begynder.« Koch forudser både, at tyskerne kommer ud af landet igen, og hvordan stemningen vil være til den tid.

6.

Var Carl Roos bitter efter 1945? Det var han givetvis, men han fulgte også her devisen, at det bedste forsvar er et angreb – »Modsat Ensidighed provokerer,« havde han jo skrevet til Johs. Pedersen. Hans maske efter 1945 var stolthedens, som den meget klart kommer til udtryk i hans erindringer. Han havde ikke gjort noget forkert – og han blev jo altså heller ikke straffet som professorkollegaen Gudmund Hatt, der mistede sit embede, omend med fuld pension. Carl Roos' redegørelse for sit forhold til universitetet er fuld af krænkelser, og han holder sig ikke tilbage over for de kolleger, som efter hans mening havde travet urent.³⁴

I efteråret 1943 skulle Roos efter turnus vælges til dekan for det filosofiske fakultet. Hans kollega L. L. Hammerich opsøgte ham og forklarede, at der var modstand mod valget i fakultetet, og opfordrede ham til at trække sig; man ville vælge Jón Helgason i stedet (hvilket Roos, iflg. ham selv citerende Erik Arup, sarkastisk kommenterer: Af patriotiske grunde vil man vælge en islænding, der går ind for løsrivelse fra Danmark!) Roos vil ikke vige for et politisk pres, drøfter sagen med dekan Anton Karlgren, der ytrer forståelse for ham, og med sin bekendte professor Poul Tuxen: »Om Hammerich talte vi ogsaa. Tuxen var i tvivl om hans dumhed eller mangel paa moral var størst; jeg mente hans stræberi.« Universitetets rektor (Jens Nørregaard) giver ikke Roos noget klart råd. »Alt i alt gav samtalen mig lyst til at tage valgets vilkaar for at faa klarhed over beskyldningernes art.«

³⁴ Se også *IT* s. 238 f. – Det gjaldt i øvrigt ogsaa i forbindelse med den afhøring af ham, der fandt sted i 1947. I supplementet til den (29.9.1947) tager Roos stilling til beskyldninger, som øjensynlig er fremsat af Erik Lunding, Roos' tidligere elev og senere professor i tysk ved Aarhus Universitet. Roos skriver nærmest direkte, at hvis en af de to har været nazist, så er det Erik Lunding, og henviser til breve fra Lunding fra dennes studieophold i Tyskland samt til diverse steder i Lundings disputats, bl.a. i forordet om Roos selv: »[...] seit zehn Jahren mein Führer [...]« (Erik Lunding, *Das schlesische Kunstdrama. Eine Darstellung und Deutung*, København (P. Haase & Søn) 1940, s. 7). Roos var efter eget udsagn pinlig berørt over denne formulering. Om Gudmund Hatt, se Joachim Lund i John T. Lauridsen (red.), *Over strengen – under besættelsen*, s. 242-243.

Der holdes derefter fakultetsmøde 1.11.1943, hvor Carsten Høeg anfører Roos' tale i National Studenter-Aktion 19.2.1941, udtalelsen til foreningens rusnummer samme år og artiklen »Den blege Spiril« fra august 1940. Roos iflg. egne optegnelser: »Omtalte referat af foredraget var vel i hovedsagen korrekt, omend saa kort, at det kunde foranledige misforstaaelser, ved de af mig udtalte tanker vilde jeg til enhver tid staa. Naar Høegh [sic] i sin tale havde indblandet jødespørgsmaalet, kaldte jeg det »beundringsværdigt sindrigt«, hensigten var klar, det [recte vel: der] var blot det at sige, at jeg overhovedet ikke havde udtalt [mig] om jødespørgsmaal. Høegh havde erklæret ikke at kende mine anskuelser i detaillier; dette passede. Han havde heller ikke forsøgt at lære dem at kende. Efter et nyt indlæg af Høegh, afviste jeg jeg [sic] den fornyede insinuation ang. jøderne.»

Ifølge fakultetsreferatet (Fol. 952 ff) var Carsten Høegs anledning til at tale om jøderne den erklæring, som Københavns Universitets konsistorium havde vedtaget den 2. oktober 1943: »Under Indtrykket af de Ulykker, der i de sidste Dage har ramt danske Medborgere, har Rektor og Konsistorium besluttet at suspendere Undervisningen ved Københavns Universitet for en Uge. Undervisningen genoptages Mandag den 11. Oktober.«³⁵ Roos beder forgæves Høeg om at dokumentere, at han (Roos) skulle have udtalt sig mod jøderne, og forlanger ført til protokols: »For saa vidt der i Motivering »politisk Grundlag« [som Høeg havde nævnt, PØ] ligger en Mistænkeliggørelse af min Ære som dansk Mand, protesterer jeg imod den og afviser den pure.« Høeg siger, at det da kun skulle glæde ham, hvis det ikke er sådan, men så er der jo talen: »[...] Man maatte forudsætte, at en Universitetslærer, der i 1941 talte i National Studenter Aktion, forud havde gjort sig bekendt med denne Forenings Standpunkter.« Hertil gentager Roos, at han i det famøse foredrag alene har sagt, hvad han altid har sagt. »Han havde hævdet danske Synspunkter og privat forsvaret visse danske Mænd« og har i øvrigt selv haft kontroverser med censuren i forbindelse med et radioforedrag. Debatten fortsætter, bl.a. mener Erik Arup, at man skal holde politik uden for dekanvalget, hvortil L.L. Hammerich og Hartvig Frisch replicerer, at det for tiden ikke er noget, fakultetet selv bestemmer.

Afstemningen endte 18-6 for Jón Helgason, 1 stemme var blank. Roos mener i sine optegnelser, at det var smart af modstanderne at begynde at tale om jøderne, for her var det tilstrækkeligt at insinuere: »Høgh var ligesaa snedig som gemen.« – »Resultat: Jeg kender nu mine modstandere; deres hovedvaaben er mistænkeliggørelse paa basis af jødespørgs-

³⁵ Konsistoriums forhandlingsprotokol s. 207. Der var kun dette punkt på dagsordenen den 2. oktober 1943.

maalet. Paa denne mistænkeliggørelse samler man opinionen mod mig, herhjemme og i udlandet (Sverrig). Sverrig er fyldt med danske jøder, bl.a. Kuhr, der angivelig »hader« mig. Jeg mindes Roznieckis ord i bogen om jødeproblemet i Polen: Det er farligt ikke at udtale sig om jøderne, det er farligere at udtale sig for dem, det er allerfarligst at udtale sig imod dem. I øjeblikket er man i Danmark kun 1. klasses dansker, hvis man er jøde, hvis man ikke er positiv »pro-«jøde er man »tysker« og »nazist«.« – Endelig refererer Roos 8.11.1942 [som må være 43, for det er efter mødet om dekanatet] et møde i fakultetets eksamensudvalg: »Med al den lumpenhed, der er ejendommeligt for de »sjællandske noder« demonstrerede Høegh og Hammerich under forhandlingerne en overdreven velvillig interesse for mig, særlig Hammerich. Han tillod sig at »rose« mig som universitetslærer etc. Det er ikke muligt at beskrive den væmmelse jeg føler over for denne mentalitet.«³⁶

For så vidt angår selve mødet, er der overensstemmelse mellem Roos' hukommelse og fakultetets protokol. I hans kommentar ses et reaktionsmønster, som ikke er sjældent hos mennesker, der føler sig krænket: At de begynder at sige det, de hidtil måske med urette er blevet beskyldt for. Roos erklærer, at han aldrig har sagt noget om jøderne, men så siger han en hel del om Sverige, der er »fyldt med danske jøder«, og refererer til den polske forfatters bog. Det er ikke helt nemt præcist at bedømme graden af Roos' antisemitisme. Hans ungdoms mentor, Harald Nielsen, var og blev antisemit, og i Roos' første bog, *Moderne tysk Litteratur*, København (J.L. Lybecker) 1914, kan man om den østrigske forfatter Arthur Schnitzler læse, at hans værk bl.a. indirekte bidrager til at forklare den østrigske antisemitisme, fordi det rummer den »hos Jøder almindelige, haanske Betoning af al Tings Intethed« (s. 128).³⁷ I Roos' essaysamling *Germanica*, København (Gyldendal) 1938, finder man om Nietzsche dette: »At han stod med skarp Front mod sin Samtids Antisemiter berettiger ikke til nogen Slutning, det har en mere privat Forklaring.« (S. 191) Altså: Læg ikke for meget i det, i virkeligheden var han jo nok antisemit, eller som det hedder lige forinden: »Maaske fjerner Nietzsches Opfattelse af Jøderne sig heller ikke langt fra Nationalsocialismens. Han betragter dem jo som Slave-moralens Ophav.«

Senere finder man ikke den slags sætninger hos Roos. Han skriver ikke direkte, at 'mange af mine bedste venner er jøder', men der er

³⁶ Dette møde er protokolleret i Fol. 958 f, men alene med hovedpunkter (herunder en meget udførlig diskussion af forprøven i skoleembedseksamensfagene) og uden angivelse af navne (kun »det blev sagt«, »fra flere sider«, »heroverfor fremførtes« osv.)

³⁷ Jeg takker lektor Lars Bardram for denne henvisning.

bemærkninger af den art, et enkelt sted også en lille liste over jødiske studerende, som tilsyneladende skal dementere påstande om, at han ikke ville have dem hos sig. Han var som citeret meget ubehagelig berørt af aktionen mod jøderne i oktober 1943, og i supplementet til redegørelsen til auditørforhøret i september 1947 nævner han, at han bidrog »med et beskedent Beløb« til transporterne over Sundet.

7.

Under Gudmund Hatts internering umiddelbart efter befrielsen havde Carl Roos besøgt hans kone Emilie Demant Hatt for at udtrykke sin sympati (med den udstødte, se ovenfor samt *IT* s. 255), og det førte til personlig omgang med ægteparret Hatt, hos hvem Roos også mødte Erik Scavenius. Store dele af dagbogsoptegnelserne fra 1950'erne er referater af udtalelser af Scavenius. De handler ikke overraskende om besættelsestiden, der er et tilbagevendende emne i dette selskab af mennesker, som var blevet marginaliseret efter 1945. Troværdigheden af de indirekte – og i sjældne tilfælde direkte – citater øges af, at der er mange gentagelser i materialet. Roos kan formentlig ikke altid huske, hvad han tidligere har skrevet ned, men Scavenius' skarpe bemærkninger ses at være de samme fra gang til gang. Roos har især noteret, hvad han kunne bifalde, men det synes at være det meste af, hvad Scavenius har sagt. Desuden noterer Roos ofte Gudmund Hatts vrede og raseri mod snart sagt alt og alle.³⁸ Det ligger nær at antage, at Roos har set Hatt som et vrængbillede af sig selv. Sådan kunne man ende, når man følte sig uretfærdigt behandlet; sådan ville Carl Roos ikke ende.

Det viser sig allerede i, at Roos i 1946 meldte sig i offentligheden igen med essaysamlingen *Homo Sum*, ligesom det viser sig i hans svar på Paul Diderichsens anmeldelse af den i *Gads Danske Magasin*. Diderichsen havde foruden meget andet angrebet Roos for ikke udtrykkelig at gøre op med fortidens synder og ikke at ville forstå, at netop modstandsbevægelsen havde inkarneret de dyder, Roos ellers satte højt.³⁹ Roos sva-

³⁸ Carl Roos talte den 2. februar 1960 ved Gudmund Hatts bære (som i øvrigt sidst i 1958 også ved fru Hatts) og antydede Hatts bitterhed. De private optegnelser er mere direkte. På dagen for meddelelsen om Hatts død (27.1.1960) skriver Roos i dagbogen: »De var begge lige heftige karakterer, begge lagde ikke baand paa sig, men Emilies udbrud var mere fyldige, hun talte gerne om det positive (træer, sten, dyr, mennesker), medens Gudm. H. mest udgød sin forbitrelse, hvilket efterhaanden virkede trættende.« Det var godt, at han døde nu, »saa at han ikke skulde fortsætte som sindssyg paa en anstalt.«

³⁹ I sin redegørelse for forholdet til universitetet skriver Roos (stort set identisk også i *IT* s. 238): »I 1946 udkom *Homo Sum*. Forlagets forhaandsmeddelelse gav med anførselen af titelen anledning til forventninger, der blev skuffet. Man ventede et pater peccavi; [...]« Ssteds mod slutningen: »Samtale med P. Diderichsen [sic] i mit hjem 2.5. [sic, vel-

rede, at det danske folks flertal gennem generationer havde vist, at det foretrak forstanden frem for sværdet som våben: »Da sker der det mærkelige, at dette Vaaben, som ikke blot havde været billigt, men endog vist sig hensigtsmæssigt, faldt i Unaade hos det Flertal, der havde begæret og faaet det. Da Krigslykken havde svinget og den ene af de kæmpende Parter vaklede i Ringen, begyndte man at lede efter den gamle rustne Sabel. Dernæst begyndte man at overfalde dem, der ved Kløgt havde reddet Landet gennem Katastrofen, altsaa »Politikerne«. Det hændte endog, at Folk, hvem disse Politikere sindrigt havde reddet af tysk Fængsel, forlangte deres Redningsmand straffet.« (S. 646).

Carl Roos har taget afsked med »min Ungdoms Drøm om et heroisk Danmark« (ssteds), og den 9. april har her spillet en afgørende rolle: »At den 9. April satte Skel i alle mine Tanker og Følelser, nægter jeg ikke. Ikke paa Grund af Nederlaget, for der var ikke Tale om Nederlag, men paa Grund af det dybtliggende Bedrag, som Begivenhederne afslørede, den tomme militære Maske.« (S. 645). Roos noterer ofte og i forskellige sammenhænge, at han kan pege på tre gange »bedrag« (andre gange kaldet »humbug«) i den nyere danmarkshistorie, således i dagbogen 15.11.1951: »I 1914 militært bedrag, en unyttig og efterhaanden demoraliseret sikringsstyrke [...] I april 1940 polit. bedrag (afvæbn., i Jan. rigsdagens beslutn. »med alle midler« at modsætte sig en event. fjende. D. 9. ordre til ikke at kæmpe [...] Efter 5. Maj nationalt bedrag. – I alle tre tilfælde: Humbug, hykleri og forvirring.«⁴⁰

»Jeg er en af dem, der behøver noget at dø for. Men jeg finder intet at dø for, og har ingen tro til fremtiden.« – skriver Roos i dagbogen den 4. maj 1950, på femårsdagen for det, han stædigt kalder »befrielsen« i anførselstegn. I det hele taget kan hans sympati for modstandsbevægelse og danskhed i efterkrigsårene ligge på et meget lille sted. De læg, som rummer optegnelser, udklip, breve etc. herom, er forsynet med påskrifter (af Roos selv) som »Dansk Mentalitet og »Frihedskamp««, »Retsopgøret« og »Frihedskampen« (altså i anførselstegn). Dagbogsoptegnelsen fra 4. maj 1950 begynder: »I aften fejres 5-aarsdagen for den

sagtens 25.] maj 47.« – altså efter polemikken. Diderichsen bemærker i et brev til Roos 22.4.1954 skarpsindigt, men også lidt nedladende: »At Deres forhold til Deres landsmænd, kolleger og elever derved [nl. efter besættelsen, PØ] blev af en art, der måtte øve et stærkt psykisk pres, ligger det vel nær at antage, og under sådanne forhold bliver den mennesket iboende trang til at digte om, til at se tingene i stærkt sort-hvide kontraster, til at forsikre sig selv og andre om sin egen samvittigheds renhed og andres samvittigheders betændthed som bekendt potenseret i en grad der subjektivt afhænger af den pågældendes temperament.«

⁴⁰ Roos var i 1914 selv indrulleret i sikringsstyrken og har berettet om sine erfaringer i erindringerne bd. 1, *Forberedelsens Tid*, København (Gad) 1959, s. 247-268.

tyske kapitulation, eller som man siger befrielsen.« Senere i samme optegnelse hedder det: »Sandheden er at vi gik fra én mægtig haand over i en anden.«

En af modstandsbevægelsens kendteste skikkelser, Frode Jakobsen, havde været Roos' student i 30'erne, og Roos havde anbefalet udgivelse af og skrevet forord til hans speciale om Nietzsche, som da også udkom i bogform, ironisk nok i april 1940 (Frode Jakobsen sender bogen til Roos den 4. april).⁴¹ Da Carl Roos i erindringerne nævner, at han skrev anbefalinger af ansøgere til »det anselige Humboldt-stipendium« (*IT* s. 232), tilføjer han: »Også udtalt antinazistisk indstillede ansøgere meldte sig forøvrigt.« Her tænker han – i hvert fald også – på Frode Jakobsen, som iflg. notaterne søgte et stipendium i sommeren 1940, men blev afvist, muligvis på grund af tidligere »kommunistisk virksomhed«. Roos skal iflg. sine optegnelser have sagt til Frode Jakobsen, at han fandt det malplaceret at søge stipendium hos besættelsesmagten, men han skrev på opfordring en anbefaling, hvor han i tidens stil priser Frode Jakobsens sunde forhold til sine rødder og hans kendskab til det virkelige liv.⁴²

Denne sag spiller tydeligvis en stor rolle for Roos' meget negative mening om Frode Jakobsen efter 1945.⁴³ Et helt læg rummer breve fra og optegnelser om Frode Jakobsen, bl.a. denne, som findes både håndskrevet og maskinskrevet (og hvis original er en dagbogsoptegnelse): »Under en samtale 18. juni 1958 omtalte Scavenius Frode Jac. som: »denne modbydelige storforbryder« – hvilket naturligvis sigter til Frode Jakobsens rolle i forbindelse med stikkerlikvideringerne (Scavenius

⁴¹ Frode Jakobsen, *Nietzsches Opgør med den kristelige Moral*. København (Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck) 1940, genudgivet i Gyldendals uglebøger 1972. Som kuriosum: I 1940 forventedes læserne at kunne læse Nietzsche-citaterne på tysk; i 1972 blev de oversat, i øvrigt af denne artikels forfatter.

⁴² Rektor Henrik Hertig oplyste imidlertid i en telefonsamtale 27.6.2006, at han efter sin eksamen i 1941 af Roos havde fået tilbudt et studieophold i Tyskland, som han havde afslået.

⁴³ Sagen var kort oppe at vende i pressen; Harald Bergstedt omtalte den i bladet *Revision* 1.4.1955, og i 1956 forsøgte dr.med. Johanne Christiansen på forskellig vis at provokere Frode Jakobsen til et sagsanlæg, hvad der ikke lykkedes (altsammen i forbindelse med diskussionen af stikkerlikvideringerne, bl.a. med udgangspunkt i Svenning Rytter, *Retsopgøret under og efter Besættelsen*, København (Gyldendal) 1953). Frode Jakobsen skrev, at han dengang havde haft til hensigt at lære fjenden bedre at kende (»min første illegale indsats efter besættelsen«, *Politiken* 12.8.1956). Se også Frode Jakobsen, *I Danmarks Frihedsråd*, København (Gyldendal) 1975, bd. 1, s. 19. – Roos fulgte Johanne Christiansens initiativer med interesse, hvilket fremgår af udklip og breve, men han ville ikke drages ind i dem. 12.9.1956 skrev han til hende: »De kan ikke paaberaabe Dem mig blandt dem, der forlangt [sic] revision af den saakaldte udrensning. Siden jeg før krigen offentlig gik ind for disciplin og forberedelse til forsvar – hvad der var naivt – har jeg holdt mig til mit fag, hvad jeg fortsat ønsker at gøre.«

synes at antage, at Frode Jakobsen havde beordret dem).⁴⁴ Roos har øjensynlig forberedt sig på et evt. opgør, i hvert fald har han lavet en liste over sine møder og samtaler med Frode Jakobsen, så vidt han kunne rekonstruere dem. I et brev til redaktør Anders Vigen skriver Roos 9.2.1954 bl.a.: »F. J. var den af mine studenter, jeg satte et anseligt haab til, blot at et indslag af fanatisme undertiden kunde ængste.«

I redegørelsen for sit forhold til universitetet nævner Roos, at han umiddelbart efter befrielsen hørte rygter om, at han skulle arresteres, og at han efter råd fra rektor opsøgte »Frode Jacobsen [sic], min gamle elev, hvem jeg har visse krav paa, da jeg paa forskellig maade har staaet ham bi [...] Han var starx [sic] efter 5. maj bleven udnævnt til minister uden portefeuille og residerede i et interimistisk lokale højt oppe i Christiansborg. Jeg forelagde sagen, jeg ønskede ikke at blive genstand for vold og han som leder maatte kunde [sic] forhindre det. Samtalen havde en »aaben« karakter. Han var som naturligt efetr [sic] hans bedrifter (om hvilke jeg paa dette tidspunkt intet vidste, jeg havde intet hørt fra ham eller om ham siden hans sidste brev [her har Roos ladet en plads stå for at indføje datoen, sætningen har ingen egentlig slutning] Han erklærede, at han havde været »skuffet« af mig, men at mit navn ikke stod paa nogen »liste« [...] Man (dvs. jeg) kunde undgaa at faa sit navn til diskussion ved at tage afsked. Jeg svarede, at hvad jeg event. kunde tænke mig at gøre frivilligt, var udelukket, hvis der blev tale om tvang, og hans ord indeholdt en antydning af tvang. Vilde forøvrigt debattere problemet med venner. Henviste til en udtalelse af Johs. Pedersen til Tuxen: en indskriden overfor mig vilde være fornyelse af kætterprocesserne. – Afskeden var kølig.«

I det hele synes Roos i sin dagbog og sine øvrige optegnelser – forskellige håndskrevne skitser og notater – mere optaget af at kritisere det i hans øjne nationale »bedrag« efter 1945 end at forsvare sin egen position, som han ikke mener har forsvar behov. For enden af nogle refleksioner oprindeligt skrevet i 1953 og senere afskrevet, noterer Roos med blyant (sikkert med henblik på fortsættelse af manuskriptet): »Jeg har haft vanskeligt ved at forsvare mig, maaske fordi det syntes mig rimeligt at andre gjorde det. Andre gjorde det ikke. Det gentog sig, hvad altid gentager sig, at der bliver tomt om en truet mand, man undgaaer helst risiko.« Roos ironiserer over, at danskerne, som var så forargede over dr.

⁴⁴ Et læg bærer påskriften »Likvideringer« (uden anførselstegn!), og Roos har bl.a. her omhyggeligt samlet alle avismeddelelser fra 1945 ff om fejlagtige likvideringer. – Se om hele problemkomplekset Stefan Emkjær, *Stikkerdrab. Modstandsbevægelsens likvidering af danskere under besættelsen*, København (Aschehoug) 2000, og Peter Øvig Knudsen, *Efter drabet. Beretninger om modstandskampens likvideringer*, København (Gyldendal) 2001.

Bests udtalelse om Danmark som »dette latterligt lille land«, føler sig smigret, når en engelsk officer karakteriserer danskerne som »store børn« (se *IT* s. 223 f). Han noterer (f.eks. i dagbogen 14.11.1953), at sejrherrene ikke opfører sig anderledes end tyskerne selv, og henviser i den forbindelse til Ernst von Salomons dengang meget omtalte selvbiografiske roman *Der Fragebogen*, som var et nationalistisk opgør med besættelsesmagterne (altså de allierede i Tyskland).⁴⁵ Ved forskellige lejligheder kommenterer han også den uret, der er overgået araberne ved staten Israels grundlæggelse, og han samler avisudklip om emnet (jfr. ovenfor).⁴⁶

Bag alt dette står Carl Roos' trods, som bryder igennem i et par af de – meget få – mere intime notater i dagbogen, således 6.12.1953. Hans kone fortæller ham, at han har haft mareridt og råbt: »Jeg vil have hævn!« og »Gaa Deres vej!«. Roos mener, at det skyldes »erindringen om den krænkelse der blev tilføjet mig i fakultetet under besættelsen under anførsel af bagvadskeren og angiveren C. Høgh. – I vaagen tilstand betragter jeg det som udslag af den psykose der dengang beherskede flertallet; i vaagen tilstand tænker jeg, at disse af psykosen beherskede, hverken kan uddele ære eller uære. Saaledes trøster tanken mig, men der er jo mere i mennesket end tanken. Jeg tænker heller ikke paa mig selv alene. Jeg sagde dengang til rector (Nørgaard) [sic]: Jeg er aldeles tilfreds med at staa paa samme side som generaldirekt. Knutzen, Niels Bukh og andre gode mænd. Jeg staar hellere der end paa modsat side.«

Særlig forbitret var Roos over, at Carsten Høeg i en nytårsudtalelse til *Politiken* 1.1.1947 havde sagt: »Vi har gennem Besættelsestidens Prøvelser faaet en moralsk Overklasse af højeste Værd« (udklip i papirerne; se også *IT* s. 240). I Roos' bog fra 1949 om den tyske tegner og forfatter Wilhelm Busch (*Wilhelm Busch. Sorg i kraprødt*, Gyldendal) ses et ekko af denne forbitrelse: »Busch vidste naturligvis, at ærlighed [...] ikke belønnes, men han brød sig ikke derom; han overlod gerne sine medmennesker humbugens maskespil. Den ene er som den anden, blot med

⁴⁵ Ernst von Salomon (1902-1972) var meddelagtig i mordet på udenrigsminister Walther Rathenau i 1922, slap med en mild dom og levede siden af sin pen. *Der Fragebogen* (1951) henter sin titel fra de »re-education«-spørgeskemaer, som den amerikanske besættelsesmagt betjente sig af efter 1945 for at finde frem til nazister.

⁴⁶ Som tidligere nævnt er det blevet hævdet, at Carl Roos søgte at afvise – eller ligefrem afviste – jødiske studerende. Optegnelser fra 1956 nævner, at fordrivelsen af jøderne (mere bliver det ikke til hos Roos) vakte stor opmærksomhed, mens fordrivelsen af araberne fra Palæstina ikke synes at interessere nogen, samt at jøderne selv ved at hævde deres anderledeshed (i stedet for at integrere sig, som det ville hedde i dag) fremkalder antisemitismen.

den forskel, at de fleste lyver. Den selvudnævnte moralske overklasse.« (S. 109)

8.

På denne baggrund er det ikke så underligt endda, at forsvarsvennen, den antiradikale Carl Roos blev fascineret af Erik Scavenius, i hvem han tydeligvis allerede under besættelsen så realpolitikeren. Når alt kom til alt, var det altså Scavenius, der havde repræsenteret »virkeligheden«, og Roos selv, der havde været fantast. Det fremgår sådan set allerede uden navns nævnelse af svaret til Paul Diderichsen fra 1946. Men det fremgår endnu tydeligere af de mange dagbogsoptegnelser om Scavenius' udtalelser, når han og Roos lejlighedsvis mødtes hos Gudmund Hatt eller – sjældnere – hos hinanden. Og endelig siges det direkte i første bind af Roos' »Livserindringer«: »Mærkelig nok ville historiens ironi, at den »stærke og overlegne enkeltmand«, der i farens stund holdt »balancen«, repræsenterede just den forsvarsnihilisme og den »tyskerkurs«, som dengang [dvs. i Roos' ungdom, PØ] var Harald Nielsen – og også mig – en pest: *Erik Scavenius*.«⁴⁷

Scavenius lægger, som man kan vente, ikke fingrene imellem, når det drejer sig om at karakterisere modstandsbevægelsen eller politikerne. Roos noterer 10.1.1952: »Sc. sagde: »De begyndte med snigmord og de endte med justitsmord.« – Han vilde ikke anerkende, at han *havde* sagt: Retfærdigheden standser foran rigsdagens port. »Men jeg kunde godt have sagt det.«« – 12.3.1952 fortæller Scavenius, at han under et møde i nimandsudvalget havde sagt, at »han var ikke ængstelig for bedømmelsen af vore handlinger bl. Tysklands modstandere, vel at mærke, naar man holdt sig til meningen bl. ansvarshavende og normalt tænkende personer. Propaganda var kun beregnet paa aandssvage. De fornuftige vilde sige, at Danm. havde klaret denne situation godt.« 9.4.1960 forelægger Roos Scavenius disse bemærkninger (i forbindelse med arbejdet på 2. bind af erindringerne?), og Scavenius anerkender dem som sine.

24.4.1953, hvor Scavenius så vidt det kan ses for første gang besøger Roos,⁴⁸ citerer Roos ham ordret for sætningen: »Stauning var den sidste der havde rang – Buhl var et fæ.« Ved samme lejlighed får Frode Jacobsen det glatte lag: »Sc. ansaa ham for en utilregnelig fanatiker.« Derpå følger som referat: »Stod i forb. med *Best*, der havde sendt ham udkast t. et skrift. Raadede B. til at holde sig alene til det han havde oplevet per-

⁴⁷ Carl Roos, *Forberedelsens Tid. Livserindringer Bind 1*, København (Gad) 1959, s. 195.

⁴⁸ Efter at have takket for tilsendelse af Roos' bog *Prisonen*, der beskriver vilkårene for danske krigsfanger i England under napoleonskrigene.

sonl. i Danm. Havde ført en »to-front-krig«; den ene front var ordrerne fra Berlin, som han i udstrakt grad saboterede, hvilket var muligt da han havde indlagt sig store fortjenester af partiet. Tysk ordre var 5 dræbte for hver modstandsbevægelsen dræbte. Det skete ikke; der var begaaet flere mord af modstandsbevægelsen end af de tyske og deres hjælpere. [...] Tyskerne havde tilsidst indkredset »Frihedsraadet« og havde kunnet arrestere dem alle naarsomhelst, men hvorfor? De vilde blot faa besvær med nogle andre. (Det var deres ræsonnement).« I marginen tilføjer Roos, sandsynligvis også som referat: »Frihedsr. var i virkeligheden meget tilbageholdende.«⁴⁹

Senere (18.12.1953: Roos noterer, at »samtalen varede i 3 timer og var lærerig«) citeres Scavenius for, at tyskerne havde haft gode kort på hånden efter 1920 [mon ikke der menes 1940?, se nedenfor], men havde spillet dem dårligt: »Man kan ikke frakende dem denne skyld. De har ikke bevist deres evne til at lede Europa, skønt de var den stærkeste kontinentale magt, de har snarere bevist deres mangel paa evne. De var vildført af militær tænkning.« Scavenius tror ikke på, at amerikanerne bliver i Europa, altså må man arrangere sig med russerne, som man tidligere måtte det med tyskerne. Den, der behersker Østersøen, behersker Danmark (Scavenius mener tydeligvis ikke, at kernevåbnene ændrer ved den gode gamle geopolitik). Danmark bør altid følge kontinentet – hvortil den ellers ærbødige Roos noterer: »Jeg synes det gik D. ilde ogsaa da det holdt sig t. Napoleon.«

Danskerne, mener Scavenius, har altid været tossegode: F.eks. passede mineudlægningen i 1914 englænderne udmærket, men danskerne syntes, at de skulle takke englænderne for at have accepteret den, og derved bragte de sig i afhængighed. Og om situationen efter 1945: »Danske politikere sidder i saxen, fordi de alle participerer i den alm. løgn om besættelsestiden. Afslører de sandheder, afslører de sig selv og falder. Derfor vedligeholder de skinnet, omend med stigende besvær. Det gælder helteglorien og martyrkronen som den offentl. mening stadig gør krav paa. Der var kun i ringe grad tale om martyrium, og frihedskampen var »maskerade«. Offic. priser de allierede frihedsk. som second to none; privat erkender de at den i de smaa lande intet reelt betød. Kun i Frankr. hvor der var plads og desuden uddannede ledere

⁴⁹ Måske har Roos haft flere grunde til at fremhæve dette? En udateret optegnelse refererer til en samtale fra oktober 1949, hvor en kvinde har fortalt Roos, at hun nov. 1943-jan. 1944 havde været tolk under forhandlinger mellem modstandsbevægelsen og tyskerne om ophør af sabotage mod frigivelse af internerede. Samtalerne skulle have ført til nogle løsladelser, men modstandsgrupper brød aftalen, og tyskerne slog til igen. Der kan være tale om de forhandlinger, der er omtalt i Esben Kjeldbæk, *Sabotageorganisationen BOPA 1942-45*, København (Frihedsmuseets Venners Forlag) 1997.

betød den noget. – Ejendomm. i Danm. at frihedskæmp.s snigmord aldrig ramte andre end smaafolk (chauffører o.l.); mange tyske politifolk færdedes frit og ugeneret, skønt velkendt, overalt. – Det tyske politi var interesseret i at vedligeholde frihedsk., de manglede ellers opgaver og ville blive forsat til mindre behagelige steder. – Sc. havde smilet, da eng. radio meddelte, at nu var frihedsk. bleven saa farlig, at medlemmerne maatte flygte t. Sverrig.«

Efter en samtale med Scavenius hos redaktør Anders Vigen noterer Roos 21.1.1954 efter nogle skarpe Scavenius-bemærkninger om danskerne, modstandsbevægelsen, *Ekstrabladet* m.m.: »Til et af Sc.s argumenter bemærkede jeg: Det er ikke *sagligt*. – Han: Jeg er jo ogsaa et *menneske* og har menneskelige følelser. – Dette maa betænkes. Han er klar, skarp, usentimental, men ikke uvildig. Han er part. Han sagde »Jeg er ikke »dansk«, jeg er ikke »patriot«.« (Jeg tænkte paa at jeg selv er bleven kaldt »anderledes«, en fremmed – og forsv. Sc. mod ham selv.[])«

Ved andre lejligheder taler man om Rostock-rygterne (om et møde mellem P. Munch og Heinrich Himmler 18. marts 1940), som Scavenius ikke tror på, og 22.4.1955 – igen hos Hatts – erklærer Scavenius, at gesandt Herluf Zahles indberetninger fra Berlin op til 9. april var rene rygter. Roos bemærker, at Zahle har fortalt ham (Roos) noget andet. Scavenius bliver ved sit og citeres ordret af Roos: »Jeg ønskede heller ikke at det skulde være andet, jeg vilde have, at vi skulde være uforberedte.« Roos sætter dengang eller senere tre udråbstegn i marginen ved denne udtalelse, som i øvrigt er påfaldende, da Scavenius jo ikke havde nogen formel post op til den 9. april; men ved senere lejligheder (23.12.1957 og 18.6.1958) nævner Scavenius, at udenrigsminister P. Munch havde forsøgt at få ham til at rejse til Berlin før den 9. april for at finde ud af, om der var hold i rygterne, men at han havde afslået. Endelig refereres Scavenius den pågældende dag (22.4.1955) for en bemærkning om sin gengivelse af afskedsaudiensen hos kongen den 5. maj 1945, hvor kongen skulle have sagt, at »vi« opnåede, at København ikke blev bombarderet, og at landet ikke blev ødelagt: »Disse ord, sagde han, er de eneste i bogen [Scavenius' bog fra 1948 om besættelsen, PØ] den saakaldte frihedsbevægelse ikke kan tage. Den havde jo netop tilstræbt hvad der blev undgaaet.« – 29.3.1956: »«Roosevelt og Hitler i forening har ødelagt Europa.« (Scaven.) – *Frode Jacobsen*. Hvorfor tog tyskerne ham ikke, som de tog Fog. Der synes at være noget »mystisk« ved ham.« (Det er ikke klart, om det sidste også er Scavenius-referat eller Roos' overvejelse).

Flere Scavenius-»citater«: 21.5.1956: »[...] Scavenius & frue. Den kyniske realist. Scavenius viser lejlighedsvis ubestikkeligt retsind: Der blev

talt om det paastaaede antal (6 mill.) af udryddede jøder. Sc. sagde: Uanset tallet, om det maatte være meget mindre, bliver forbrydelsen lige stor.« – 15.8.1957 har der været talt om de internerede kommunister i Horserød, af hvilke mange efter den 29. august 1943 blev deporteret til KZ-lejre i Tyskland, fordi de ikke var blevet advaret i tide. »I et af de store kontorer i udenrigsmin. sad Sc. d. 28/8 i den ene ende, i den anden Thune-Jac. og Halfd. Henriksen [sic]. Th. J. havde til denne talt om komm. i Horserød, og at der skulde gives dem en avis. Henriksen mente, at man havde vigtigere ting at varetage, og dermed standsede diskuss.. Sc.: »Sagen kom ikke til mig«.« Roos bemærker i en tilsyneladende senere tilskrift: »Altsaa rigtigt at de ikke blev advaret. En anden sag er, om den [sic, refererer til den avis, der ikke blev givet] havde været nødvendig. De kunde jo være gaaet alle, naar halvdelen kunde gaa.«

Endelig noterer Roos om Scavenius, at han læser Montaigne (30.10.1958, 9.4.1960: »Talte om Montaigne, der er hans stadige læsning.«), og 29.12.1960, da Scavenius og frue har været til te hos Roos, står der i dagbogen bl.a.: »Om Tysklands forspildte muligheder. 1940, da de aldeles havde slaaet det hovmodige Frankr. havde tidspunktet været modent t. fællesskab under tysk føring. I stedet fulgte Hitler andre planer (Rusland).« Her høres endnu ekkoet af regeringserklæringen af 8. juli 1940. Tidligere (22.4.1953) citeres Scavenius for: »Hitler. Sc. var ikke sikker paa om myten ikke vilde gøre ham til det samme som Napoleon. Hans idé var »kampen for Europa«.« Men en myte er det i Scavenius' øjne; for den 31.10.1955 noterer Roos: »NB. Sc. sagde: Vist er demokrati den bedste statsform. En enevoldshersker kan ikke undgaa at blive gal. Se Hitler.«

At Carl Roos' fascination af Scavenius førte til en omvurdering af egne standpunkter, bekræftes ikke alene af de mange og udførlige gengivelser af samtaler, men også direkte af optegnelsen fra 23.12.1957 (man mødtes gerne lillejuleaften hos Hatts): »Sc. oplyste, at hvad han her udviklede, havde han *nedskrevet*.⁵⁰ – Mente forøvrigt, at »løbet er kørt« og at intet vilde forandre fantastieriet. Jeg sagde: Jeg har været saa stor nationalist som nogen. – De har omvendt mig!!«

Det tør siges. For Erik Scavenius var radikal af lige præcis de grunde, som i sin tid havde gjort Roos antiradikal. Roos' dagbog 22.4.1955: »Jeg spurgte: Hvorfor er De *egentlig radikal*, med Deres syn paa politik? – Sc.: Jeg sluttede mig til de radikales militær- og udenrigspolitik; resten har jeg aldrig blandet mig i.«

⁵⁰ Dette er streget under af Roos, formentlig fordi Scavenius tidligere har sagt, at han ikke duer til at skrive: han er mundtlig, og fordi planer om alligevel at skrive memoier ikke var blevet til noget (de der havde bedt ham om det, havde trukket sig tilbage igen).

Slutning

Elsa Gress, som blev citeret i begyndelsen af denne artikel, fortsætter sine erindringer som følger: »Siden kunne jeg meget klart se, at disse manerer til at intimidere studerende og andre laverestående individer med, var udtryk for en skyhed og en usikkerhed hos Roos, der åbenbart var et meget ensomt og lukket menneske. [...] Til Roos' akademisme hørte ikke blot en sværmerisk naivitet, der overskred grænsen for det for tænkende mennesker tilladelige, men også en ubestikkelig redelighed.«⁵¹ Manererne refererer til en lille episode fra Elsa Gress' afsked, da hun havde besøgt Roos for at drøfte en opgave, hun havde skrevet; redeligheden til, at han anerkendte dens kvaliteter, skønt den ikke lå på hans linje.

At Carl Roos kunne være en streng herre, fremgår også i andre sammenhænge, f.eks. af en række breve fra en af hans studerende, Anna Sophie Drejøe, senere gift Seidelin og berømt som fortællerske under dette navn. Anna Sophie Drejøe fik Universitetets guldmedalje for 1937 for en afhandling om tysk Biedermeier. Hun har i sine erindringer beskrevet en del af historien,⁵² men i hendes udførlige og åbenhjertige breve til Carl Roos fremstår den langt mere intens. Den studerende er dybt fascineret af sin lærer, men nægter at gøre vold på sin egen person og ender med at opgive at tage eksamen hos ham. Hun vil gå til kollegaen Hammerich, men flytter så i forbindelse med sit giftermål til Knebel og dermed Aarhus Universitet.

Efter at have hørt om Humboldt-medaljen og om Roos' foredrag i National Studenter-Aktion kapper hun helt forbindelsen til ham i et brev af 10. marts 1941: »Kære Professor Roos! Dengang jeg skulde til at takke Dem, fordi De saa venligt havde sendt mig Deres foredrag om *Deutscher Geist und Dänemark*, kom meddelelsen om, at De havde modtaget Humboldt-medaljen. Jeg var jo saa klar over, at tiden var bleven saadan, at meninger skiller mennesker. De ser fremad mod noget »nyt«; jeg er bundet til det, der har dannet mig. I et »nyt« Europa hører jeg ikke til uden som ufrivillig arbejdskraft. Deres følelse over for det skete tillod Dem at modtage en udmærkelse fra tysk side; det er uforeneligt med mine anstændighedsfornemmelser – hvormed jeg naturligvis intet vil have sagt om Deres; for jeg tror paa Deres personlige naivitet, nu som før. – Men som sagen er, maa jeg altsaa trække mig tilbage fra Deres kreds.

Jeg skulde have skrevet til Dem meget før, for jeg vilde nødig, De skul-

⁵¹ Elsa Gress, *Fuglefri og fremmed*, s. 154 f.

⁵² Anna Sophie Seidelin, *De unge år*, København (Sesam) 1997, s. 229-234, 287-298.

de tro, jeg tav af ligegyldighed eller simpel uartighed; men jeg har skrevet saa tit, det gjorde mig modløs; og saa gik tiden. Nu ser jeg, De har talt i Studenteraktionen; skal man tro referatet, har De benyttet historien i samme aand som Aktionens propagandahefter. Saa blev sagen aktuel for mig igen.

Endnu engang tak for de gamle dage. Anna Sophie Seidelin.«

Carl Roos har med blyant øverst på brevets første side skrevet: »besv. 18/3: Træk Pelsen af, De kan endnu blive et rigtigt Menneske.« Men da Anna Sophie Seidelin den 9. marts 1949 i et avisinterview kritiserer de kedelige universitetslærere og akademiske skribenter, klipper hendes gamle lærer interviewet ud og indrammer følgende med rødt: »I min Studietid stod Professor Roos for mig som den straalende Undtagelse, der bekræftede Reglen. Han er en stor Kunstner inderst inde, men hans Forsøg paa at revolutionere Undervisningsformen blev ved Tilløbet, for de passede ikke i Standard-Formen.«⁵³

Det ensomme og lukkede, som Elsa Gress mente at iagttage? En sjælden privat betragtning findes i dagbogen for 31. oktober 1958, hvor ægteparrene Roos og Scavenius har været til Gudmund Hatts fødselsdag: »Han [Scavenius] taler aabent om alt ogsaa om sex. Han er kyniker. Det er jeg ogsaa.« Men ikke alt var kynisme. Måske er Roos' bog om Wilhelm Busch fra 1949 hans mest personlige, mere end Goethe-bøgerne, som især – og med rette – begrundede hans ry. Her hedder det om Wilhelm Busch: »Han led under et minuskomplex. Det at hans styrke ikke var kæmpende, erobrende og skabende kraft, men derimod betragtende reflexion, følte han i sin samvittighed som en svaghed.« (S. 112)

Der var ogsaa en grund til, at Roos skrev om Jakob Knudsen. Den 6. februar 1953 noterer han i sin dagbog: »Depression. Min forkvalede barndom har ødelagt min evne til at leve. Til gengæld gav den mig evnen til at tænke, analysere, forstaa.« Den 2. marts 1954: »Hvorfor gik mit liv i stykker? Hvor ligger aarsagen. Natur? Opdragelse?« Da Roos bliver konfronteret med en ungdomsvenindes breve fra dengang til en fælles bekendt, noterer han (16. februar 1952): »Forpasset, som saa meget. Mit liv levet i drøm og fantasi. Uden for situationen.«

Hvilken slags heltemod Carl Roos til syvende og sidst beundrede mest, får stå hen. Foran i hans dagbog ligger en sort/hvid reproduktion af El Grecos maleri af Jesus, der jager kræmmerne ud af templet. Men hvornår den er lagt der, er ikke til at vide.

⁵³ Avisens navn er ikke med på udklippet, men det er, som det ses, en af dem, der endnu i 1949 bruger gammel retskrivning.

ZUSAMMENFASSUNG

*Die Wandlungen eines dänischen Nationalisten.
Carl Roos (1884-1962), Professor der Germanistik*

Carl Roos (1884-1962), 1927-1950 Professor für deutsche Literatur an der Universität Kopenhagen, war ein vielbewundener Lehrer und Redner, erwarb sich aber auch während der deutschen Okkupation einen Ruf als Nationalsozialist, vor allem weil er 1941 einen Vortrag vor dänischen NS-Studenten gehalten hatte. Im Herbst 1945 erteilte ihm die Universität einen Verweis, doch dabei blieb es. Aufgrund von Studien im Nachlass Roos' sowie weiteren Quellen wird hier das Porträt eines Gelehrten gezeichnet, der zweifellos einigen nationalsozialistischen Ideen nahe stand, zugleich aber als dänischer Nordschleswiger national dachte. Roos hatte sich seine Vorstellungen vor dem Dritten Reich gebildet und blieb ihnen, häufig in schroffer Form, treu; er war kein Opportunist und biederte sich nicht bei der Besatzungsmacht an, sondern zog sich zurück. Nach 1945 begegnete Carl Roos, der die Antimilitaristen unter seinen Landsleuten immer als naive Träumer ohne Sinn für die 'Wirklichkeit' betrachtet hatte, Erik Scavenius (1877-1962), seinerseits ein Anhänger der dänischen Abrüstungspolitik und während der Okkupation als Außenminister und Ministerpräsident bis 1943 für die Verhandlungs- bzw. Kollaborationspolitik hauptverantwortlich. Roos war tief beeindruckt von der Persönlichkeit Scavenius': Er erkannte in ihm den wahren Realpolitiker und verwarf jetzt seinen früheren Heroismus als eine Verkennung jener 'Wirklichkeit', der er nach wie vor das Wort redete. Carl Roos stand vor allem nicht in den 30er Jahren mit seinen Ansichten nicht allein; der Aufsatz versteht sich daher als Beitrag nicht nur zur Wissenschaftsgeschichte, sondern auch zur allgemeinen dänischen Geistesgeschichte.